

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

15
1921

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Η ΠΑΤΡΙΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν Ν^ο κατάλοιπον τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου ἀποτελεῖται ἐκ δύο φακέλων, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος περιλαμβάνει δύο διαλέξεις γενομένας ἐν τῷ ἐνταῦθα φιλολογικῷ συλλόγῳ Πάρινασσῶ περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ρήγα. Ἀπόσπασμα τῆς μελέτης ταύτης ἔχει δημοσιευθῆ ἐν τῇ Ἑστία¹ καὶ ἐν ταῖς «Μικταῖς Σελίσι»² ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἡ Ὑπέροια ἐν Φεραῖς». Ἐν τῷ αὐτῷ φακέλῳ, ἐκτὸς ἀσημάντων τινῶν σημειώσεων, εὔρηται καὶ ἐπιστολὴ τοῦ «Περ. Ἀγγελίδου» γραφεῖσα «ἐν Βελεστίνῳ τῇ 17 Μαρτίου 1895» καὶ περιέχουσα εἰδήσεις τινὰς περὶ Βελεστίνου, ζητηθείσας ὑπὸ τοῦ Λάμπρου, ὡς καὶ ἀνακοίνωσις περὶ Φερῶν γερμανιστὶ γεγραμμένη ὑπὸ τοῦ Λάμπρου γενομένη πιθανῶς ἐν τῇ ἐνταῦθα γερμανικῇ σχολῇ. "Arch. «Meine heutige Mittheilung hat zum Gegenstand eine von denjenigen Statten der altgriechischen Kultur, welche noch nicht genügend untersucht worden sind. Es ist das heutige Velestino, welches die Stelle von alten Pharae unzweifelhaft einnimmt».

Ἐν τῷ ἑτέρῳ φακέλῳ, τῷ περιλαμβανομένῳ ἐν τῷ πρώτῳ εὐρίσκομεν δύο ἐπιστολάς τοῦ Λάμπρου γερμανιστὶ γεγραμμένας καὶ δύο γερμανιστὶ γεγραμμένας ἀπαντήσεις πρὸς ταύτας.

Ἡ πρώτη τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Λάμπρου φέρει χρονολογίαν «29 November 1911» καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν διευθυντὴν τοῦ ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν τῆς Βιέννης. «Director des allgemeinen Archivs k. k. Ministerium des Innern» Heinrich Kretschmayr, ἡ δὲ δευτέρα φέρει χρονολογίαν «30 November 1911» καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν διευθυντὴν τοῦ ἀρχείου τῆς αὐλῆς

1 Τοῦ 1895. ἐν σ. 100 καὶ ἐ.

2 Ἐν σελ. 335 ἐ.

καὶ τοῦ Κράτους «Direction des Hof-und Staats Archivs» Paukert. Τῶν ἀπαντήσεων ἡ μὲν πρώτη, ἡ τοῦ ἀρχείου τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ κράτους, φέρει χρονολογίαν «11 Dezember 1911», ἡ δὲ δευτέρα, ἡ τοῦ ἀρχείου τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν, φέρει χρονολογίαν «5 Februar 1912».

Πρὸς καταπόνησιν τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης πρέπει νὰ ληθῶσιν ὑπὲρ τῶν ἀκόλουθα. Τῷ 1889 ἐστάλησαν εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐθνολογικὴν ἑταιρείαν ὑπὸ τοῦ Legrand τριάκοντα τρία ἀντίγραφα ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τοῦ τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ κράτους, γερμανιστὶ γεγραμμένα καὶ ἀναφερόμενα εἰς τὸν Ρήγα τὸν Βελενστενλῆν, ἅτινα κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Legrand ἔπρεπε νὰ δημοσιευθῶσιν εἰς τὸ περιοδικὸν τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας μετὰ ἐλληνικῆς μεταφράσεως. Τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀνέλαβεν ὁ Σπυρίδων Λάμπρος δημοσιεύσας ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τοῦ περιοδικοῦ τῆς ἐθνολογικῆς ἑταιρείας τὰ κείμενα καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ φιλοτεχνηθεῖσαν μετάφρασιν αὐτῶν ὡς καὶ τινὰς παρατηρήσεις ὡς τὰ πολλὰ ἱστορικὰς ἐν τέλει¹. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα πολυτιμότερα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ρήγα διελεύκαναν πλεῖστα σημεῖα ἀφορῶντα τὸν βίον καθόλου τοῦ Ρήγα καὶ ἰδίᾳ τὸ τέλος αὐτοῦ. Τοῦτο παρεκίνησε τὸν Λάμπρον νὰ ἐκδώσῃ ἴδιον ἔργον κατὰ τὸ 1892, ἐν ᾧ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα» ἐξέθετε τὰ τοῦ βίου καὶ ἰδίᾳ τὰ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πηγῶν καὶ δὴ τῶν ἐν τῷ Δελτίῳ δημοσιευθειῶν. Κατὰ τὰς θερινὰς διακοπὰς τοῦ 1911 ἠρεύνησεν ὁ Λάμπρος τὰς βιβλιοθήκας καὶ τὰ ἀρχεῖα Ρώμης, Φλωρεντίας, Βενετίας, Βουδαπέστης καὶ Βιέννης πρὸς εὑρεσιν νέων πηγῶν τῆς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας ἐλληνικῆς ἱστορίας. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ τούτων εὑρήνται ἐν τῷ ὑπὲρ ἀριθ. Ρ4Ε φακέλλῳ, τῷ περικλείοντι πολυτιμότερας

1 Ἐνθ. ἀν. σελ. 585. ε. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀνετυπώθη ἔπειτα ἐκ τοῦ Δελτίου τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθν. ἑταιρείας εἰς ἴδιον τεύχος.

εἰδήσεις διὰ τὴν ἑλληνικὴν καθόλου ἱστορίαν. ¹ Μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐρευνηθέντων ἀρχείων εἶνε, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν, καὶ τὰ τῆς Βιέννης ¹, ἐν τοῖς ὁποίοις ὁμοῦ παραδόξως δὲν εὑρετὰ ὑπὸ τοῦ Legrand ἀντιγραφέντα ἔγραφα, τὰ ἀφορῶντα τὸν Ρήγαν. Τοῦτο ἀναγκάζει τὸν Λάμπρον νὰ γράψῃ τὰς δύο ἀνωτέρως μνημονευθείσας ἐπιστολάς καὶ ζητήσῃ πληροφορίαν περὶ τῆς τύχης τῶν ὑπὸ τοῦ Legrand ἀντιγραφέντων ἐγγράφων. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ ἐποδεικνύων τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν τῶν ὑπὸ τοῦ Legrand δημοσιευθέντων ἐγγράφων παρακαλεῖ τοὺς διευθυντὰς τῶν εἰρημένων ἀρχείων νὰ ἐξετάσωσι μὴπως καὶ αἴτια ἔγγραφα συνδεόμενα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βιέννης. Ἐνδιαφέρεται ἔτι ἰδιαζόντως, γράφει, πρὸς τὸν διευθυντὴν τοῦ ἀρχείου τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν, περὶ τῶν ἐξῆς ἐγγράφων τοῦ πρωτοκόλλου τῆς ἀστυνομίας 1797—1798.

10. 287 Nrko Christoph soll... confrentiert werden.

6. Nako griech. Handelsman. Akt der mit ihm wegen beizientigen Bestellung zum Morde κτλ.

253. Hem. Die un denselben in der Grazerzeitung erchienene anrichtige Anektode Νο 257.

Πρὸς τὰς ἀπιστολάς ταύτας ἀπαντῶν ὁ μὲν διευθυντὴς τοῦ ἀρχείου τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν πληροφορεῖ τὸν Λάμπρον ὅτι τὰ ἔγγραφα, τῶν ὁποίων ἔκαμε χρῆσιν ὁ Legrand κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1890 ἐν Βιέννῃ «leider nicht mehr auffinden lassen» καὶ ὅτι τὰ ἔγγραφα, τὰ ἀφορῶντα τὸν Χριστόφορον Νάκον «aufgefunden wurden» καὶ «für die Benützung durch Sie bereit liegen», ὁ δὲ

1. Περὶ τοῦ πολυτίμου ὑλικοῦ τοῦ περιεχομένου ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. Ρ¹Ε' φακέλλῳ θέλει γίνεαι προσεχῶς λόγος ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι. Ἄξιον σημειώσεως εἶνε ἐνταῦθα ὅτι τὰ πρῶτα συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων ἐδημοσίευσεν ὁ Λάμπρος ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τομ. 8 σελ. 257 ἔ.

2. Ἐν τῷ φακέλλῳ Ρ¹Ε' ὑπάρχουσι σημειώσεις ἀφορῶσαι τὰ ἀρχεῖα τῆς Βιέννης πρβλ. ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν καταλοίπων σελ. 131 ἔ.

διευθυντῆς τοῦ ἀρχείου τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ κράτους ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Legrand δημοσιευθέντα ἔγγραφα εὑρίσκονται προίγματι ἐν τῷ ἀρχείῳ, τὸ ὅτι δὲ ὁ Λάμπρος δὲν εὔρεν αὐτὰ προέρογεται ἐκ τούτου
«dass Herr Professor nur die allgemeine Aktenserie der Abteilung Turcica für das Jahr 1798 (Faszikel 58) angesehen habe, während aber die bewussten Akten als sachlich zusammengehorig gemeinsam unter den Varia dieser Abteilung erliegen. Die seinerzeit von Legrand benützten Aktenstücke (Konzepte der Berichte) sind in dem Gesandtschaftsarchiv der Abteilung Turkei verwahrt und haben deshalb Herrn Professor bis noch zur Einsicht ebenfalls nicht vorgelegen.

Κ. Ι. Δ.

Η ΠΑΤΡΙΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Υπάρχει γωνία γής τής Θεσσαλίδος, ἣτις δὲν ἔχει τὸ εἰδυλλιακὸν κάλλος τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν, οὐδὲ τὸ ἄγριον μεγαλεῖον τῶν βράχων τῶν Μεταώρων, πρὸς ἃ τοπεῖα φέρεται ὡσεὶ ἐξ ἐνστίκου πᾶς ὁ ἐπισκεπτόμενος τὴν Θεσσαλίαν. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἡ κοιλάς, δι' ἣς ῥέει **ἐλαίου δίκην** κατὰ τὴν ὠραίαν ἔκφρασιν τοῦ Λιλιανοῦ ὁ Πηνειός, παρέχει ἐναργῆ τὴν ἀντίθεσιν παντὸς ὅτι ἡ πλάσις ἐδημιούργησεν ἀγριώτατον ἅμα καὶ ἰλαρώτατον, καθ' ἃ ὀρθῶς παρετήρησέ τις τῶν νεωτέρων περιηγητῶν. Καὶ εἶχε δικαίον ἀνὴρ, ὅστις τοὺς μὲν Ἕλληνας δὲν ἠγάπα, ἀλλ' οὐ τὴν καρδίαν κατέληξεν ἡ φύσις ἡ ἐλληνική, ὁ Fallmerayer, νὰ περατώσῃ τὴν γλαφυρωτάτην του περιγραφὴν τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν διὰ τῶν λέξεων· «Πρὸ ἐνὸς τῶν κοιλωμάτων τούτων ἐπὶ τῶν ἀπορρώγων κλιτύων τοῦ Ὀλύμπου εὔρηται ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον κατὰ τὰς διτηγῆσεις τῶν χριστιανῶν ὁδηγῶν μου ἐρημοκλήσιον τῆς Παναγίας, καὶ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου αὐτοῦ δάφνη ὑψηλή. Ἡ κόρη Δάφνη, λέγουσιν οἱ μῦθοι, φεύγουσα τὸν Θεσσαλικὸν Ἀπόλλωνα, μεταμορφώθη κατὰ τὰ Τέμπη εἰς τὴν Δάφνην τὸ δένδρον. Φέρων δ' ἔπειτα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφανον ἐκ τῶν φύλλων τούτου τοῦ δένδρου καὶ κρατῶν ἀνὰ χεῖρας μάντιδα δάφνην κατέλαβεν ὁ Ἀπόλλων τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Εἰς ἀνάμνησιν δὲ τούτου τοῦ συμβάντος ἤρχοντο καθ' ἕκαστον ἑνατον ἔτος ἐκ Δελφῶν θεωροὶ καὶ ἔθουον πανηγυρικῶς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ παρὰ τὸ προμνημονευθὲν δένδρον. Ἡ θεωρία δὲ αὕτη ἐγένετο ἀφετηρία ψαλιδῆς θεσσαλικῆς ἐορτῆς καὶ θερινῆς πανηγύρεως ἐν τῇ δαφνοπληθεῖ κοιλάδι τῶν Τεμπῶν, ἴσως ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ θέσει, ὅπου ἴσταται νῦν ὁ ναΐσκος, ὁ σκιαζόμενος ὑπὸ τῆς ἀειθαλοῦς καὶ πλατυσίου θυάδος τῶν δαφνῶν. Διερχόμενος δ' ἐκ τῆς κοιλάδος, ἔδρεψα, προσθέτε: ὁ Fallmerayer, κἀγὼ ἕνα κλάδον, καὶ φυλάττω αὐτὸν σήμερον μετ' ἐξηραμένων φύλλων τῆς κοιλάδος τοῦ Ἰωασαφᾶς πρὸς ἀνάμνησιν τῆς διὰ τῶν Τεμπῶν ἱππηλασίας μου». Ἐπίσης δ' εἶνε ἀληθές ὅτι ἡ θέα τῶν ἀποκρήμων ἐκείνων βράχων παρὰ τὴν Κκαμπάκαν, οἵτινες ἄπορον εἶνε πῶς μετεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης εὐσεβείας εἰς ὑψηλοὺς στολοῦάτας, ἐφ' ὧν χεῖρ ἀνθρώπου ἠδυνήθη νὰ σικοδομήσῃ περιτέχνως βωμοὺς τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ συγκινητικὴ ἐντὸς δικτύου ἀνέλκυσις πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν κορυφῶν

ἐκείνων Μανὰς ἐμποιεῖ αἰσθησίν ἐκ τῶν κραταιοτάτων, ὅσας δύναται ποτὲ τις νὰ αισθανθῆ περιττούμενος καὶ καταλείπει ἐντυπώσεις πράγματι ἀλτρισμονήτους. Καὶ τοῦ μὲν ἐπισκεπτομένου τὰ Τέμπη ἢ φύχῃ ἐκλύεται ὅλη εἰς μέθην ἀπολαύσεως τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως, καὶ νομίζει ὅτι ζῆ ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ Θεοκρίτου καὶ ῥοψᾶ ἀρώματα καὶ φαντάζεται Τιτόρους καὶ Ἀμαρυλλίδας, τοῦ δὲ ἀναρριχωμένου εἰς τὰ Μετέωρα ἢ καρδία ἀποθαμβοῦται ὑπὸ ἄλλου αἰσθήματος, τῆς πρὸς τὸ θεῖον εὐλαθείας καὶ εἰσὶν γίνεται τις εὐσεβέστερος ἐκεῖ ἐπάνω, ἄνωθεν τῆς γῆς, οἶονεῖ ἐν σφαίρᾳ ἕξην τοῦ κάτω κόσμου, ἐπὶ τῶν βραχυδίων ἐκείνων αἰχμῶν, ἐφ' ὧν ἄνθρωποι πάντως πτηνοὶ ἔπιξαν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὑπὸ περισσοθρήσκου κινούμενοι ζήλου, τὸν σταυρὸν τοῦ ἐρημίτου. Οὕτω τὰ μὲν Τέμπη ἐξεγείρουσι τὸ αἰσθημα τοῦ πρὸς τὴν φύσιν θαυμασμοῦ, τὰ δὲ Μετέωρα ἄγουσι πρὸς εὐσεβείαν ἄλλῃ ἢ θεσσαλικῇ γωνίᾳ, εἰς τὴν θὰ ὀδηγήτω ὑμᾶς, κινεῖ ἄλλην χορδὴν, προκαλεῖ ἄλλο αἰσθημα, ὄχι ὀλιγώτερον θερμόν, ὄχι ὀλιγώτερον μέγα, τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος.

Πρόκειται περὶ τοῦ Βελεστίνου, τῶν ἀρχαίων Φερῶν, πόλεως ἐπιστήμου μὲν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἐκπεσοῦστος δ' ἔπειτα εἰς μακραιωνά ἀδοξίαν, ἀφ' ἧς ἀνέστυρεν αὐτὴν ἢ ἐν αὐτῇ γέννησις τοῦ Ρήγα. Ἡ γῆ ἐν ἣ εἶδε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ὁ μέγας πατριώτης, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον ἐδλάττησε φαινή καὶ σαφὴς ἡ ἰδέα τῆς ἀπὸ τοῦ βαρβαρικοῦ ζυγοῦ ἀπολυτρώσεως τοῦ γένους, δύναται δικαίως νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ κοίτις τῆς νέας τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας, καὶ ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους θέον ν' ἀποδῇ τὸ προσκύνημα τοῦ ἐλληνικοῦ, ἢ δὲ τοπογραφία αὐτῆς καὶ ἱστορία νὰ γείνη γνωστὴ εἰς πάντα Ἑλλήνα.

Τρία τέταρτα πρὸς δυσμὰς τοῦ Βόλου διὰ τοῦ σιδηροδρομοῦ ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν πρὸς τὴν Λάρισσαν καὶ τὴν Καλαμπάκην σιδηροδρομικῶν γραμμῶν ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ περιηγητοῦ ἐκλύεται ὑπὸ ἀληθοῦς ὁράσεως. Ἡ ὄρασις ἐκείνη εἶνε ὁ Βελεστίνος καὶ ὁ ὀφθαλμὸς ἀναπαύεται πράγματι ἐπὶ τῆς ἀχάριτος, μάλιστα ἐν θέρει, ὅτε εἶνε ἀπεξήραμένοι οἱ ἄγροί, θέας τῆς μονοτόνου πεδιάδος τῆς Πελασγιώτιδος. Τὴν δὲ ἀνιαρὰν μονοτονίαν διακρίπτουσι κατὰ ταύτην τὴν γραμμὴν μόνον ἀραιοὶ ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις καὶ ἡ πυκνὴ συνάντησις τῶν πολυδρόμητων ἐκείνων μικρῶν γηλόφων, οἵτινες ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς ποικίλα εἰκασίας, πάντως ἀνωφελείς, διότι εἶνε φανερόν καὶ ἐνβεβαιγμένον, ὅτι οἱ πλείστοι τοῦλάχιστον αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἀρχαῖοι τάφοι κεκαλυμμένοι ὑπὸ χώματος γῆς. Ἐν μέσῳ τῆς ἀνιαρᾶς καὶ ἐν μέρει ἄγροισι

ταύτης πεδιάδος ὁ Βελεστίνος εἶνε ἀληθῆς παράδεισος. Εἰς τὸ πολὺν καὶ ἄγει ἀπὸ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ πυκνὸν δάσος δρυῶν, πλατάνων καὶ λευκῶν, δι' οὗ φέρουσιν ὄδι, παισιούμεναι ὑπὸ αἱμασιῶν ἐξαισίας χλοερότητος, ἐν αἷς ἀπὸ βάτων ὑψηλῶν κρεμάννυνται βότρυες ὄλαι προκλητικῶν βατομόρων καὶ συμπεριπλέκεται εἰς αὐτὰς θαλερὸν τὸ ἐπὶ τὰ κισσοστεφῆ δένδρα δίκτην σκιάδος ἀναπεταννόμενον αἰγόκλημα. Εἶνε αὐτόχρημα καλιὰ δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τῆς φύσεως δι' εὐστόμους ἀτμόνας, ὧν οὐδέποτε θὰ λησμονήσω τὸ κελάδημα, κατὰ τὸ ἔαρ φθάνον μέχρι τῶν θυρίδων τοῦ σιδηροδρόμου καὶ κηλοῦν τὸν διαβάτην, ὡς ἐνθυμούμαι ἀπὸ τῆς πρὸ ὧτης μου ἑαρινῆς ἐπισκέψεως εἰς τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τὸ 1884.

Τὸ χλοερὸν ἐκεῖνο ἄλσος, αἱ γοητευτικαὶ ἐκεῖναι αἱμασιαὶ καὶ οἱ καλλίρρυτοι κῆποι οἱ κοσμοῦντες τὸν Βελεστίνον, οἷς ἀρδεύει διὰ τῶν ἀφθόνων αὐτῆς ναμάτων ἡ Ἰπέρεια κρήνη, εἶνε ἀναντιρρήτως οὐ μόνον τὸ ἄριστον τῆς πολίχνης φυσικὸν στεφάνωμα, ἀλλὰ καὶ ἡ μόνη δύναμαι εἶπειν, ἀρχαιότης, ἡ ἀπὸ παλαιστάτων χρόνων διασωθεῖσα μέχρις ἡμῶν ἄθικτος ἐν μέσῳ τῶν αἰώνων. **Καταφύτους καὶ πλήρεις αἱμασιῶν καὶ κηπίων** καλεῖ ἡδὲ τοὺς περὶ τὰς ἀρχαίας Φεράς τόπους ὁ Πολύβιος¹, οἷονεὶ παρέχων εἰς ἡμᾶς τὸν δεύτερον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα μεσοῦντα ἀπότυπον τῆς εἰκόνης, ἣν παρέχουσι καὶ σήμερον τὰ ἄμεσα περίχωρα τοῦ Βελεστίνου. Οὐδὲ ἠφάνισαν τὴν φυσικὴν ἐκείνην καλλονὴν καὶ ἐν τῷ μετέπειτα χρόνῳ τόσαι θεήλαται καὶ ὑπ' ἀνθρωπίνης χειρὸς ἐπελθοῦσαι καταστροφαὶ δηλώσασαι τὴν Θεσσαλίαν διὰ τῶν αἰώνων ἀλλὰ καὶ πρὸ μιᾶς σχεδὸν ἀκριβῶς ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τῆς σήμερον ὁ μέγιστος τῶν Φεραίων μετὰ τὸν ἀρχαῖον Ἰάσονα, ὁ Ῥήγας, ἀπετόπωσεν ἐπὶ τοῦ διαγράμματος τῆς πολίχνης τοὺς περιστεφανοῦντας αὐτὴν κήπους καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κληθὲν **ιερόν δάσος δρυῶν** ἀκριβῶς, ἐν ἣ ἔσσει εὐρίσκομεν αὐτὰ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις.

Οὐδ' εἶνε οἱ θαλεροὶ ἐκεῖνοι κῆποι, τὰ **κηπία** τοῦ Πολυβίου, τὰ **περιβόλια** τοῦ Ῥήγα, καὶ τὸ ὡραῖον τῶν δρυῶν δάσος, τὰ μόνα σημεία τοῦ διαγράμματος τοῦ Βελεστινλή, ἃσα ἀναγνωρίζει καὶ σήμερον ὁ ἐπισκεπτόμενος τὸν Βελεστίνον. Θ' ἀπορήσητε ἴσως μανθάνοντες ὅτι τὸ διάγραμμα ἐκεῖνο ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος ὁδηγός μου κατὰ τὴν ἐπι-

1. Πολυβίου XVIII. 3.

σκεψίν τῆς πολίχνης. Ἐκείνον τὸν μικρὸν τοπογραφικὸν χάρτην ἔχων ἀνὰ χεῖρας ἠδυνήθη ὁ ἀνέρω, ἐπικουρούμενος ὑπὸ τοῦ συνοδούντος με φιλοξένου ἐκθειωρτοῦ τῶν Θεσσαλικῶν σιδηροδρόμων κ. Πλατανιώτου καὶ ἐγχωρίου ἱερέως. ἄριστα εἰδότες τοὺς τόπους, ὅπαντα τὰ σημειούμενα ὑπὸ τοῦ Ῥήγα τοπεῖα καὶ λείψανα ἀρχαιοτήτων. Ἐννοῶ δὲ τὸ διάγραμμα τοῦ Βελεστίνου, τὸ συντημμένον εἰς τὴν μεγάλην Χάρταν τοῦ Ῥήγα, τὴν χαρὰχθεῖσαν ἐν Βιέννῃ παρὰ τῷ χαλκογράφῳ Φραγκίσκῳ Μύλλερ τῷ 1797¹ καὶ φέρον τὴν ἐπιγραφὴν Ἐπιπεδογραφία τῆς Φερᾶς λεγομένης νῦν Βελεστίνος.

Δύο τινὰ πορίσματα ἐξάγονται ἀμέσως ἐκ τῆς τακτικότητος ἐκείνης μεταξὺ τοῦ χάρτου τῶν Φερῶν κατὰ τὸ 1797 καὶ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῆς πολίχνης, πρῶτον μὲν ἡ μικρὰ μεταβολή, ἡ ἐπεληρούσα κατὰ τὸ διάστημα ἐνὸς ὅλου αἰῶνος, ἔπειτα δὲ ἡ μεγάλη ἀκρίβεια τοῦ Ῥήγα ὡς πινακογράφου, ὡς ἐπιπεδογράφου διὰ τὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ λέξιν. Εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πατρίδος πρὸς τὸν μέγαν πατριώτην ἃς προστεθῆ, λοιπὸν ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς ἀρχαιοκοινωνικῆς ἐπιστήμης πρὸς τὸν φιλόρχαιον Ῥήγαν, ἤτις θὰ διατρανωθῆ βεβαίως πρὸς αὐτόν, ὅταν ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ τοῦ χάρτου ἐπιχειρήσῃ ποτε συστηματικὰ ἀνασκαφαί] πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν σωζομένων λειψάνων τῶν ἀρχαίων Φερῶν.

Ὁ Βελεστίνος κεῖται ἀριστερόθεν τῶν τροχιῶν τοῦ σιδηροδρόμου εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας περίπου ὥρας ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ. Ἡ ἀπόστασις εἶνε ἀληθῶς μεγάλη διὰ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ δήμου Φερῶν, διὰ πολίχνην, ἀριθμοῦσαν κατὰ τὴν ἀπογραφὴν, τὴν γενομένην τῷ 1889, κατοίκους 2389 καὶ μικρὸν ἀπέχουσαν ἀπὸ ἰκανῶν ἄλλων χωρίων, ὧν τὸ πολυπληθέστατον, ὁ ἄγιος Γεώργιος, ἔχων 440 κατοίκους, εὔρηται ἐν ἀποστάσει ἡμισείας περίπου ὥρας ἀπὸ τοῦ Βελεστίνου. Ἀλλὰ δὲν πταίουσι διὰ τὸ πρὸς τὸν Βελεστίνον καὶ τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὸν ἀδίκημα τοῦτο οἱ κατασκευάσαντες τὸν σιδηρόδρομον· τὸ πταίσμα βάρυνε αὐτοὺς τοὺς Βελεστινιώτας, μυρίας παρεμβάλλοντας δυσχερείας, ὅτε ἔμελλε νὰ κατασκευασθῇ ἡ γραμμὴ εἰς τὴν πλησιέστερον τοῦ πολιέματος διάδοσιν αὐτῆς καὶ τὴν οἰκοδομήσῃν τοῦ σταθμοῦ ἐγγύτερον. Ἐκτοτε οἱ κάτοικοι τοῦ Βελεστίνου, συνιδόντες τὰ ἐκ τῶν ἀγαθῶν τῆς

1. "18. Σπυρ. Π. Λάμπρου Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα Ἐν Ἀθήναις, 1892 σ. 110 κ. ε. ἐνθα καὶ πανομοιότυπον τῆς εἰρημένη Ἐπιπεδογραφίας τῆς Φερᾶς ἐδημοσιεύθη.

συγκοινωνίας ὀφέλη, ἐνόησαν τὸ λάθος αὐτῶν, ἀλλ' ἡ ἐπανόρθωσις αὐτοῦ δὲν εἶνε πλέον εὐχερής. ὅ,τι τότε ἠδύνατο νὰ γίνῃ διὰ μικρὰς προσθέτου δαπάνης τῆς σιδηροδρομικῆς ἐταιρίας καὶ ἀνεπισθίτων ζημιῶν τῶν ὠραίων κήπων τοῦ Βελεστίνου ἀπαίτει σήμερον δαπάνην ἑλίγον μικροτέραν τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου δραχμῶν. Μένουσι λοιπὸν τὰ πράγματα ὡς ἔχουσι καὶ θὰ μένωσι βεβαίως ἐπὶ πολὺ ἀκόμη, εἰ μὴ ἐς ἄει. Καὶ οἱ μὲν Βελεστινιώται θὰ φέρωσι πάντως βλάβειν τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ὁμολογοῦντες ὅτι ὁ ὁδοιπόρος ὁ μὴ ἐπειγόμενος, καὶ ἀνγκυζόμενος νὰ διανύσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ εἰς τὴν κοιλίην ἄγουσαν οὐδαμῶς ἐυστασχετεῖ διὰ τὸ μήκος τῆς ὁδοῦ, ἣν ἐπιβραχύνει τὸ γλοερόν τῶν δένδροτοιχιῶν καὶ ὁ στέφανος τῶν περιρρότων κήπων.

Ἡ ὁδὸς ἄγει διὰ τοῦ πεδίου πρὸς βορρᾶν, ἐξ ἣς διευθύνσεως περιστέφανοι τὸν Βελεστίνον τειρὰ λόφων, κορυφουμένων κατὰ τὰ μετεωρότερα τῆς χώρας, εἰς γυψακτὸν ὄρος, ὅπερ πρὸς μὲν ἀνατολῆς πληθιάζον σχεδὸν πρὸς αὐτὰς τὰς δυτικὰς παραφυάδας τοῦ Πηλίου, πρὸς δὲ δυτικὰς συνδεόμενον μεθ' ἑτέρας τειρὰς γυψακτῶν ὄρεων, χωρίζει τὴν ἀρχαίαν Πελασγιώτιν ἀπὸ τῆς Θεσσαλιώτιδος, τὴν πεδιάδα τῆς Αλαρίστης ἀπὸ τῶν σημερινῶν ἐπαρχιῶν Δομοκοῦ, Φαρσάλων καὶ Καρδίτσας. Καὶ τὸ μὲν ὑψηλότερον τούτων τῶν ὄρεων καλεῖται σήμερον διὰ τοῦ τουρκικοῦ ὀνόματος **Karadag** σημαίνοντος τὸ μαῦρον ὄρος, οὐδεὶς δὲ τῶν περιηγητῶν, καθ' ὅσον ἐγὼ οἶδα, ἀναφέρει ἴδιον ὄνομα διὰ τὴν κορυφὴν τὴν ἀμέτως ὑπερκειμένην τοῦ Βελεστίνου, ἣν οἱ ἐγγώριοι καλοῦσι Μαλούκαν. Ζήτημα δὲ εἶνε ἂν πρᾶγματι ἡ κορυφὴ αὕτη, ἡ ἀμέτως ὑπερκειμένη τῶν Φερῶν, εἶνε ἡ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὀνομαζομένη Χαλκωδόνιον ὄρος¹, ὡς ἀποδέχονται ἄλλοι τε τῶν νεωτέρων καὶ ὁ Ρήγας, ἐν τῇ προμνησθείσῃ ἐπιπεδογραφίᾳ τῶν Φερῶν.

Δεξιόθεν τῆς ὁδοῦ τῆς σήμερον ἀγούσης ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ εἰς τὸ πέλισμα ῥέουσι τᾶφθονα ὕδατα τῆς Ὑπερείας. Ἐπὶ τοῦ διαγράμματος τοῦ χαραχθέντος ὑπὸ τοῦ Ρήγα εὐρηταὶ ἐν τούτῳ τῇ μέρει ἡ ἐπιγραφή «Μύλοι μὲ μαρμαρόκτιστα ὕδραγωγεία!». Σημειοῦνται δὲ δι' ἀστειρίσκων δεκατρεῖς τοιοῦτοι μύλοι. Ἦτο δὲ φυσικώτατον νὰ γείνη ἐν παλαιῶν χρόνων χρήσις τῶν ἀειρρόων τῆς φεραιῆς πηγῆς νεμάτων πρὸς

1. Πλινίου Nat. hist. IV, 12, 21, 64. Πρὸβλ. Leake, Travels in Northern Greece. Ἀπολλοδώρου I 49 Τόμ. Δ' σ. 442. καὶ Σχολ. αὐτ. «Τὸ δὲ Χαλκωδόνιον ὄρος ἐστὶν ὑπεράνω Φερῶν». «Οὐδὲ Φεραῖ; Ἀδμητος εὐρήνεσσιν ἀνάσσων μίμων ὑπὸ σκοπιῆν ὄρος Χαλκωδονίου».

κίνησιν μύλων. Καὶ πράγματι ἤδη ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος εὐρίσκωμεν ἀναφερόμενα τὰ λεγόμενα **μυλοτόπια** τοῦ Βελεστίνου 1, ἅτινα ῥητικῶς ἀναγράφεται, ὅτι ἦσαν ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων ἀφιερωμένα ὑπὲρ τῆς βυζαντινῆς βασιλείας εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Δημητριάδος, εἰς τὴν ὑπέκειτο ὁ Βελεστίνος. Καὶ τὰ μὲν μαρμαρόκτιστα ὑδραγωγεῖα, τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Ρήγα, ἦσαν πάντως λείψανα τῆς ὑδραυλικῆς μερίμνης τῶν ἀρχαίων, δουχευστάντων τὰ ὕδατα τῆς Ἰπερείας πρὸς ἄρδυσιν τῶν ἀγρίων τῶν Φερῶν καὶ κίνησιν τῶν μύλωνων, οἵτινες πιθανώτατα ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἔκειντο ἐν τῇ αὐτῇ θέσει. (Ὁ ὄχι τοῖς δ' ἐκείνοι εὐρίσκοντο πιθανῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀκόμη, κατὰ χώραν ὡς τὸ πλεῖστον, ὡς δικαιούμεθα νὰ εἰκόσωμεν ἐκ τοῦ ἐπὶ τοῦ χάρτου σημειώματος τοῦ Ρήγα. Καὶ σήμερον δ' ἔτι εὐρηγνται τεμάχια ἐσχορπισμένα περὶ τοὺς μύλωνας καὶ τοὺς κήπους, συμφώνως πρὸς τὴν βεβαίωσιν τῶν ἐγγραφῶν. Ἄν δὲ ἀποβλέψω εἰς τὸ περίτεχνον τῆς κατασκευῆς τῶν ἀποκρουσμάτων, ὅσα ἔτυχε νὰ ἴδω ἰδίως παρ' αὐτὴν τὴν Ἰπερείαν κρήνην, ἦσαν ταῦτα κατασκευάσματα τῶν καλῶν τῆς ἀρχαιότητος χρόνων, καὶ μετὰ θάρρους δόναμαι νὰ εἰκόσω, ὅτι τὰ ὑδραγωγεῖα ἐκεῖνα εἶχον κατασκευασθῆ, περὶ τὸν τέταρτον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ, κατὰ τοὺς χρόνους δηλ. τῆς ἀκμῆς τῶν τυραν-

1. Μιχαὴλ Πανάρετος ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος δωρεῖ εἰς τὴν κατὰ τὸ θέμα Δρυανουβαίνης ἐν Θεσσαλίᾳ πατριαρχικὴν μονὴν τοῦ τιμίου Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας ἀπὸ τῶν ὄλων μυλοτοπίων ὧν κέκτηται καὶ δεσπόζει καὶ νέμεται ἐξ ἀμνημονεύτων ἤδη χρόνων ἢ κατ' ἐμὲ ἀγιωτάτη ἐπισκοπῇ Δημητριάδος ἐν τῷ θέματι τοῦ Βελεστίνου διακειμένων μυλοτόπιον ἐν, οἷον ἀρεσθῆ καὶ ἐκλέξεται ὁ διαληφθεὶς πανευγενέστατος Κομνηνὸς κύρ Ἰωάννασφ ὁ Μαλιασηνός, ὁ κτήτωρ τῆς, ὡς εἴρηται, σεβασμίας καὶ ἱερᾶς μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου, ὡς ἂν δι' οἰκείων κόπων, ἐξόδων τε καὶ ἀναλωμάτων αὐτοῦ ἐκ βάθρων αὐτὴν ἀνεγείρῃ μυλικὸν ἐργαστήριον καὶ καθιεῖ τοῖς τῆ, ὡς εἴρηται, τοιαύτη μονὴ τοῦ Προδρόμου ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπᾶστως ὡς οἰκεῖον αὐτῆς κτήμα ἀτελὲς πάντη καὶ ἐλεύθερον καὶ ἀκοταδούλωτον ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς καὶ μέχρις ἂν τὸ πᾶν ὁ ἥλιος ἐφορᾷ· τὸ γὰρ ἅπαξ ἀφιερωθὲν τῷ Θεῷ οὐ δουλοῦται ὑπὲρ μνημοσύνου τῶν ἀοιδίμων ἐκείνων βασιλέων τῶν ἀφιερωτῶν τῶν δηλωθέντων μυλοτοπίων καὶ ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ καὶ εὐτελοῦς ἀρχιερέως Μιχαὴλ τοῦ Δημητρι[άδος]. Ἴδε τὸ Ἐκδοτήριον γράμμα τὸ ἐκδομένον ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. CCXXXVI ἑλληνικοῦ κώδικος τῆς ἐν Τουρίνῳ βιβλιοθήκης (Pasini Codices manuscriptorum bibliothecae regiae Taurinensis Athenaei, Tourini MDCCXLIX Τόμ. Α σ. 322, μγ.). Ἐν τοῖς τοῦ Miklosich καὶ Müller Acta et diplomata graecae medii aevi. Vindobonae 1871 Τόμ. Δ σ. 423 κ. ε.

νων τῶν Φερῶν, περὶ ὧν θὰ εἰπώμεν κατωτέρω. Ἦσαν δὲ ταῦτα, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν περιωθέντων τεμαχίων, μεγάλοι μαρμάρινοι ὀγκόλιθοι, ἐπιμελῶς κατεργασμένοι καὶ λειεασμένοι, φέροντες βαθεῖαν πρὸς τὰ ἔσω κοιλότητα, δι' ἧς ἔρρεε τὸ διαυγὲς τῆς κρήνης ὕδωρ, ἀσκεπεῖς δὲ μένοντες πιθανῶς ἄνωθεν. Καὶ τοιοῦτον μὲν τὸ ὑδραγωγεῖον τῶν ἀρχαίων Φερῶν. Οἱ δὲ ὑπὸ τῶν περισσῶν ἐκείνων ὑδάτων κινούμενοι μύλοι, ὄντες ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον ὅσοι περίπου ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ῥήγα, δὲν χρησιμεύουσι τὰ νῦν πάντες πρὸς ἂν τότε καὶ ἐν παλαιότεροις χρόνοις σκοπῶν. Εἰς τὸ σύριγμα τοῦ πλείστον τοῦ Βελεστίνου διερχομένου τιτρωδρόμου ἀνταποκρίνεται τὸ σύριγμα τοῦ ἀτμομύλου, ὃν ἔδρυσαν ἐν τῷ πολιίματι, βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας, δύο εὐφυεῖς Ἀργεῖοι, οἱ ἀδελφοὶ Γιαννόπουλοι, ὃν ὁ ἕτερος εἶνε σήμερον καὶ δήμαρχος Φερῶν. Ἡ δ' εἰσαγωγή τοῦ ἀτμοῦ, κατέστησε μὲν ἀχρήστους τοὺς πλείστους τῶν ὑδροκινήτων ἐκείνων μύλων τοῦ Βελεστίνου, ἀλλὰ δὲν ἴδρονίθη καὶ νὰ μεταιώσῃ τὴν πρὸς ἄλλους σκοποὺς χρησιμοποίησιν τοῦ ἀφθόνου ὕδατος· διὸ τινὲς τῶν μύλων, ἐκμισθωθέντες ὑπὸ ἐπινοητικῶν Πελοποννησίων ἢ Μακεδόνων, μετεβλήθησαν εἰς ἄλλα ἐργαστάσια, ἐν οἷς κατασκευάζονται σκουτιὰ ἢ διαπρίονται ξύλα.

Ἀκολουθῶν δὲ τις τὸν ροὺν τῶν ὑδάτων ἢ βαινῶν διὰ τῆς εὐθῆ εἰς τὸν Βελεστίνον ἀγούσης λεωφόρου φθάνει μετὰ πορείαν ὀλίγων λεπτῶν εἰς τὸ ἐπιφανέστερον σημεῖον τῆς πολιίχνης, τὴν Ἰπέρειαν κρήνην, ἣτις καὶ τῶν ἀρχαίων Φερῶν κατεῖχε τὸ μέσον κατὰ τὸν γεωγράφον Στράβωνα ¹. Ἰπέρεια ἀπὸ Ἰπέριτος τοῦ υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος ἐκαλοῦντο πολλαὶ πηγαὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τὴν δὲ τῶν Φερῶν εὐρίσκομεν ἀναφερομένην τὸ πρῶτον κατὰ τὸν πέμπτον π. Χ. αἰῶνα παρὰ τῷ Πινδάρῳ ² καὶ τῷ Σοφοκλεῖ ³. Ἐσφαλμένως δ' ὑπετέθη ὑπὸ τινῶν ὅτι ἀναφέρεται ἤδη ἡ φεραία Ἰπέρεια ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου. Ἐπειδὴ δὲ παρὰ τε τῷ Πινδάρῳ καὶ τῷ Σοφοκλεῖ ἡ Ἰπέρεια προσονομάζεται κρήνη, δικαιῶμαι, πιστεύω, νὰ ἐκφράσω τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἤδη ἔκτοτε τὸ θεοφιλέστατον νόμα, ὡς ἐκάλει τὸ ὕδωρ αὐτῆς ὁ Σοφοκλῆς, δὲν ἐχόνετο εἰκὴ ἀπὸ τῶν βράχων, ἀλλ' ὁ ἔκρους τῶν ὑδάτων ἐγένετο ἀπὸ

1. «Ἡ δ' Ἰπέρεια κρήνη ἐν μέσῃ ἐστὶ τῇ Φεραίων πόλει». Στράβωνος Θ. 439.

2. Πινδάρου Πυθ. LV, 221.

3. Σοφοκλῆς παρὰ τῷ σχολιαστῇ Πινδάρου αὐτόθι.

κρουνην τεχνιτῶν. Κατὰ ταῦτα δὲ ἡ τέχνη συνετέλεσεν εἰς ἐπαύξεισιν τὴν ἀπὸ τῆς πηγῆς θελητέων ἤδη πρὸ τῶν χρόνων τῆς ἐν Φεραῖς τυραννίδος· ἴσως δὲ οἱ τύραννοι, οἱ κατὰ τὰνωτέρω ρηθέντα κατασκευάσαντες τὰ λιθόκτιστα ὕδραγωγεῖα, περιεκόσμησαν καὶ τὴν λίμνην, τὴν ἐκ τῶν ὑδάτων τῆς κρήνης σχηματιζομένην, περιβάλλοντες αὐτῆς τὰς ὄχθας δι' εὐτέλῃος κρηπιδώματος, οἷον πάντως πρέπει νὰ φαντάσθωμεν ὑπάρχον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὅτι δὲ ἀπὸ κρουνην ἐχίνετο τοῦ ἐκ τῶν βράχων ἐκρῆσιν ὕδωρ γίνεται δῆλον καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τῶν Φερῶν, ἐφ' ὧν ἡ Ἰπέρεια κρήνη εἰκονίζεται ὡς ποταμὸς ἐκχυνόμενος ἀπὸ τοῦ στόματος κεφαλῆς λέοντος. Ἴσως δὲ εἰς τὴν ἀρχαίαν τῆς Ἰπείρας ἀναφέρεται καὶ τὸ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Φερῶν χάραγμα τοῦ ἐμπροσθίου ἡμίσεος Ἰππου ἐξέχοντος ἐκ τῶν βράχων ἐσχετίζετο δ' ἄλλως καὶ ὁ Ἰππος πρὸς τὸν Ποσειδῶνα τὸν πατέρα τοῦ ἐπωνύμου τῆς κρήνης Ἰπέρητος¹. Εἶνε δὲ τὰ τοιαῦτα νομίσματα ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τῶν Φερῶν, ἀνερχόμενα καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἦτοι κατὰ δεκάδα ἔλας ἐτῶν παλαιότερα τοῦ τυράννου Ἰάσονος.

Συστάδες δένδρων θαλαρῶν τριάζουσι σήμερον τὴν σχεδὸν τετραγώνον λίμνην, τὴν σχηματιζομένην ἐκ τῶν ὑδάτων τῆς ἀειρρόου πηγῆς, ἔχουσαι καθ' ἑκάστην τῶν πλευρῶν πλάτος τεσσαράκοντα περίπου μέτρων. Ἀπὸ ἱκανῶν ὀπῶν καταρρέει τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν βράχων ἀένναον εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην δεξαμενὴν, ἧτις εἶχε τὸν Σεπτέμβριον, ὅτε ἐπεσκέφθη τὸν Βελεστίνον, βῆθος ἐξήκοντα περίπου ἑκατοστῶν. Φιλοτίμω δὲ μερίμνη τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς περιβάλλεται ἡ λίμνη ὑπὸ ἱκανῶς εὐσταλοῦς κρηπιδώματος, ἀποτελουμένου ἐξ ἀρχαίων μαρμάρων, οἷα ἄλλως καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἤδη δεκάδα τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος περιέβαλλον ἐν μέρει αὐτήν.² Ραβδωτὸς μιναρὲς ἀλειτουργήτου τὴν σήμερον τζαμίου, οἷοι καὶ ἄλλοι ὑφ' οὖνται ἐν τῇ πόλει, ἀνατείνει εἰς τὰ ὕψη τὴν αἰχμηρὰν αὐτοῦ κορυφὴν ἐν ὠραία ἀντιθέσει τῆς λευκῆς αὐτοῦ χροιάς πρὸς τὸ μόλις ποῦ ὑπόγλυκον ὕδωρ, ἐν ᾧ κατοπτρίζεται, καὶ πρὸς τὸ χλωρὸν φύλλωμα τῆς ὀπισθεν αὐτοῦ πλατάνου. Αὐξάνει δὲ τὸ γραφικὸν τοῦ θεάματος ἡ ποικίλη στολὴ τῶν γυναικῶν τοῦ Βελεστίνου ἐρχομένων νὰ πληρώσωσι τὰς στάμνους αὐτῶν ἐκ τῆς λίμνης. Οὐδ' ἔχουσι τι νὰ φοβηθῶσιν, ἐνῶ ῥητῶς μαρτυρεῖ ὁ Ἄγγλος Leake ἐν τῇ

1. Ἴδ. Head Historia nummorum. Ἐν Ὁξωνίῳ 1887 σ. 260.

2. Leake ἐνθ' ἄν. σελ. 440.

περὶ τῆς βορείου Ἑλλάδος συγγραφή αὐτοῦ, τῆ δημοσιευθείσῃ τῷ 1830 ὅτι ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ αἱ Ἑλληνίδες τοῦ Βελεστίνου οὐδεμίαν ἐποιοῦντο χρῆσιν τοῦ ἄλλως ἀρίστου ὕδατος τῆς κρήνης, ἀρκούμεναι εἰς τὰ ἐν τοῖς οἴκοις φρέατα ἐκ φόβου τῶν Τούρκων, οἵτινες ἦσαν πολὺ πολυαριθμότεροι ἐν τῇ πόλει.¹ περιόδοι δὲ εἴπερ τινὲς τῶν ἐν Μεσσαλίᾳ Τούρκων διὰ τὴν ὕδριν αὐτῶν καὶ ὠμότητα.

Ἡ πρὸς τὴν φύσιν ὑπέροχος ἀγάπη τῶν ἀρχαίων ἤγαγεν εἰς τὸν μῦθον, ὅτι ὁ ἐπώνυμος τῆς Ἰπερείας, ὁ Ἰπέρης, κατοῖκε ἄνωθεν τῆς κρήνης τῆς ὑπ' αὐτοῦ κληθείσης.² Ὁ περίοικος λαὸς τῆς σήμερον ἐληθρόνησε τὸν τε Ἰπέρην καὶ τὴν Ἰπερείαν καὶ καλεῖ τὴν κρήνην Κεφαλόφρονον, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὀνομάζονται κεφαλάρια αἱ πηγαί. Καὶ ὅμως ἐνῶ τὸ νέον ὄνομα τῆς κρήνης οὐδένα πλέον ἀνακαλεῖ μῦθον, ἐκ τῆς εὐρείας τοῦ λαοῦ φαντασίας ἀνεδλάσττηεν ὠραία παράδοσις ἀποζημιούσα ἡμᾶς ἐντελῶς διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνδεομένων μύθων. Ἡ παράδοσις μεταθέτει τὴν ἀνάβλυσιν τῆς πηγῆς εἰς χρόνους ἀρχαίους καὶ ἀμνημονεύτους, καὶ ὅμως ἡ ἀρχαιότης αὕτη ἡ ἀχρονολόγητος δὲν εἶνε ἡ ἀπωτάτη, ἡ μετεωριζομένη εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς καὶ ἥρωας, τὸν Ποσειδῶνα ἢ τὸν Ἰπέρην, ἀλλ' εἶνε ἡ ἀρχαιότης ἡ προσιτὴ εἰς τὸν νέον ἑλληνικὸν λαὸν τὸν μὴ δυνάμενον νὰ χρονολογήσῃ τι ἀπωτέρω τῶν βερυνάντων τὸ ἔθνος χρόνων, οἱ ὑπῆρξαν δι' αὐτὸ ἀμέτρητοι, εἰς τὸ χάος τῶν αἰώνων κρυπτόμεναι αἱ πικραὶ ἡμέραι. Ἡ σκινὴ ὑπόκειται ἀορίστως ἐν ταῖς θλιβραῖς ἐκείναις ἡμέραις καὶ ἴσως ἡ παράδοσις περὶ τῆς μυτηριώδους ἀρχῆς τῆς πηγῆς καὶ τῆς μετ' αὐτῆς συνδεομένης ὠμότητος τῆς τυραννίδος ἦτο τὸ κυριώτατον αἷτιον τῆς πτοήσεως, ὑφ' ἧς ἔμαθαν ἀμποδιζομένας τὰς γυναῖκας νὰ κατέρχωνται παρὰ τὴν λίμνην ὁ Leake, ὅστις ἠγγόει τὴν περὶ τῆς Ἰπερείας παράδοσιν τῶν Βελεστινιωτῶν. « Εἰς τὸν καιρὸν ἐκείνον, μοὶ διηγήθη ὁ συνοδεύων με ἀφελὴς ἱερεὺς, ἔδοσκε ἕνας τροπάνης τὸ ποιμνιὸν του εἰς τὰ βουνὰ ἐδῶ γύρω, εἰς τὴν Μαλού-³ καν καὶ πέρα. Ἦσαν καλοκαίρι καὶ διψοῦσαν τὰ ζῶα. Ἐξαφνα βλέπει μίαν ἡμέραν ὅτι τὰ γίδια του ἐφαίνοντο ποτισμένα. Ποῦ καὶ πῶς δὲν

1. Leake ἐνθ. ἄν.

2. *Pseudo-Φερικύδου τοῦ Δερίου ἀπόσκ.* ὅδ παρὰ Müller Fragmenta Historiographicum Graecorum Τόμ. Α' σελ. 86 «Υπέρης, ὅς ὄκει ἐπὶ τῇ κρήνῃ τῇ ὑπ' αὐτοῦ κληθείσῃ». Ἦτο δὲ ὁ Ἰπέρης κατὰ τοῦτον τὸν συγγραφέα ὄχι τοῦ Ποσειδῶνος υἱός, ἀλλὰ Μέλανος τοῦ Φριξοῦ καὶ τῆς Εὐρυκλείας.

ἤξευρεν. Ἐπρόσεξε καὶ ἄλλην ἡμέραν καὶ εἶδε τὸν τράγον νὰ σκύπτῃ χυμτλά στὴν γῆν. Εἶχε ὄρθ νερὸ καὶ ἔπινεν, ἔπινεν ἀχόρταχα. Βάζει τὸ αὐτὸ ὁ πιστικὸς στὴν γῆν. ἔκει ποῦ εἶδε σκυμμένον τὸν τράγον καὶ ἀκούει νὰ κοχλάζῃ νερὸ. Κανείς δὲν ἤξευρεν ἀπὸ ποῦ ἤρχονταν ἐκεῖνο τὸ νερὸ τὸ κρυμμένο καὶ ποῦ ἐπήγαγε. Ἦθελε νὰ τὸ κρατήσῃ καὶ ἐκεῖνος μυστικὸς. Ἀλλὰ ἐκεῖ ποῦ ἔσκυψε καὶ αὐτὸς νὰ πιῇ, τοῦ πέφτει στὸ νερὸ ἡ φλογέρα. Σὲ λίγες μέρες ἡ φλογέρα τοῦ εὐρέθηκε κάτω στὸν πλάτανο (εἶς τὸν πλάτανον παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἰπερείας). Τὸ μαθαίνει ὁ ἅγιος. Ἰησοῦς νὰ μάθῃ ποιανοῦ ἦτον ἡ φλογέρα καὶ πῶς εὐρέθηκε ἐκεῖ. Μαθαίνει ἀπὸ τὰ πολλὰ πῶς ἡ φλογέρα ἦταν τοῦ τροπάνη. Διατάζει νὰ τοῦ τὸν φέρουν μπροστὰ του. Τὸν ἐξετάζει καὶ μαθαίνει πῶς τοῦ ἐπέσεν ἡ φλογέρα ἐκεῖ ποῦ ἔσκυψε νὰ πιῇ ἀπὸ τὸ νερὸ ποῦ εἶχεν εὐρεῖ τὸ τραγί. Ὁ ἅγιος θέλησε νὰ μάθῃ καὶ αὐτὸς τὴν πηγὴ γιὰ νὰ φέρῃ τὸ νερὸ εἰς τὴν παλάτι του. Στέλνει τὸν τροπάνη συντροφευμένο μετὰ δύο ἀραπάδες εἰς τὸ βουνό, καὶ ἐκεῖ τοὺς δείχνει ἐκεῖνος τὴν πηγὴ ποῦ εἶχε πέσει ἡ φλογέρα. Οἱ ἀραπάδες ἔρχονται καὶ τὸ λένε τοῦ ἁγίου. Ἄφου πρῶτα ἐσκότωσαν τὸν τροπάνη, ὅπως τοὺς εἶχε διατάξει ὁ ἅγιος. Σὲ λίγο βρέθησαν καὶ οἱ ἀραπάδες σκοτωμένοι· γιὰ τὴν εἰς τὴν διατάξιν τοῦ ἁγίου. Ἐμείνε κείνος μονάχος νὰ τὸ ξέρῃ ποῦ ἦταν τὸ κεφαλάρι. Ἐπειτα πέθανε καὶ ἐκεῖνος χωρὶς νὰ τὸ πῇ κανενός. Γιὰ αὐτὸ κανεῖς ἀκόμα ὡς τὰ σήμερα δὲν τὸ ξέρει ποῦ πρωτοβγαίνει τὸ νερὸ ποῦ χύνεται ἀπὸ τοὺς βράχους κοντὰ στὸν πλάτανο.

Ὁ ἱερεὺς ἐτελείωσε τὴν διήγησιν, ἐνῶ τὸ νερὸ ποῦ ἐχύνετο ἀπὸ τοὺς βράχους κοντὰ εἰς τὸν πλάτανο, τὸ θεοφιλέστατον γάμα τῆς Ἰπερείας, ἐκελάρουζεν ἀκόμη ἐκεῖ πλησίον. ἐκελάρουζε διαρκῶς, κτηλοῦν ἡμῶν τὰ ὠτα καὶ ῥέον περαιτέρω, ὅπως ἀρδεύσῃ τοὺς κήπους καὶ κινήσῃ τρὺς μύλους καὶ τὰ ἐργαστήσια, καὶ, τρεπόμενον ἔπειτα μακρὰν ὁδὸν μεταξὺ Βαλεστίνου καὶ ῥιζομόλου, χυθῇ μετὰ δίωρον ῥοὺν εἰς τὴν Βοιβηίδα λίμνην, πρὸς βορρὰν τῶν Φερῶν.

Ἡ Ἰπερεία ἔκειτο, καθ' ἃ εἶδομεν ῥητῶς λέγοντα τὸν Στράβωνα ἐν μέσῃ τῆ πόλει τῶν Φερῶν. Ὡστε κατὰ ταῦτα πρέπει νὰποδεχθῶμεν, ὅτι αἱ ἀρχαῖαι Φεραὶ ἐπεξτείνοντο οὐ μόνον πρὸς βορρὰν ἀλλὰ καὶ πρὸς νότον τῆς κρήνης, οὐ μόνον πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνατολάς. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι τὰ τὴν σήμερον σωζόμενα λείψανα τῆς ἀρχαιότητος περιορίζονται κυριώτατα μόνον πρὸς βορρὰν τῆς Ἰπερείας. Ἰδίως δὲ πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ αὐτῆς, ἀλλ' οὐδεμίαν ἀμφισβησίαν, ὅτι ἡ ἀρχαία πόλις ἐξτείνετο καὶ πρὸς νότον ἰδίως καὶ τὰ νοτιοανα-

τολικά τῆς Ἰπερείας, καταλαμβάνουσα ἤν ἕκτασιν καὶ ἡ πρὸ τῆς προσαρτήσεως τουρκικῆ πόλις. εἰ μὴ καὶ πῶς πλείονα πρὸς τοὺς κήπους τοὺς ἄγοντας εἰς τὸν σιδηρόδρομον κατὰ τὴν διεύθυνσιν ἤν ἐνδεικνύει ἐπὶ τοῦ διαγράμματος τοῦ Ῥήγα ὁ δρόμος εἰς Βόλον. Ἀλλ' ὡς κυριώτατον κώλυμα εἰς μεγάλτην ἐπέκτασιν τῆς πόλεως πρὸς νότον θέον να θεωρήσωμεν τὸν ἐπὶ τοῦ διαγράμματος τοῦ Ῥήγα σημειούμενον **χειμαρρον**. Καὶ εἰς ἀνατολῶν δὲ τῆς κρήνης μικρὰν πρέπει νὰ φαντασθώμεν τὴν ἕκτασιν τῶν ἀρχαίων Φερῶν, καθότι τὰ ρεύματα αὐτῆς ῥέοντα κατ' ἐξείνην τὴν διεύθυνσιν τὸ κρῶτον, ὅπως ἐπεῖτα τραπῶσι πρὸς βορρᾶν παρεκκλῶνον τὴν ἀστικὴν ἐν ἐκείνῳ τῷ χώρῳ ἐγκατάσταται καὶ τὴν ἀνοικοδομησιν οἴκων, ἐχρησίμευον δ' ἀπ' ἐνχυντίας εἰς τὴν ὡς ἐν προασειῷ τινὶ ἰδρυσιν τῶν μύλων, οὗς οὐδὲν κωλύει νὰποδεχθώμεν ὑπάρχοντας ἐν τῇ αὐτῇ θέσει καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Κατὰ ταῦτα ἡ κάτω πόλις τῶν ἀρχαίων Φερῶν ἔκειτο ὅπου καὶ σήμερον ἡ παλαιότερα συνοικία, ἡ τῶν Τούρκων ἐπὶ τουρκοκρατίας, καὶ ἡ ταύτης ἀρχαιότερα ἐλληνικὴ συνοικία, τὸ Βαρούσι. Πρὸς δ' ἀντίληψιν τοῦ μέρους τούτου, ὅπερ καταλαμβάνετο ὑπὸ τῆς ἀρχαίας πόλεως, μέχρι τινὸς μόνον ὄναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ διάγραμμα τοῦ Ῥήγα. Καὶ ταῦτα διότι τὸ πλείστον τοῦ ὑπερθεν τῆς Ἰπερείας πρὸς δυσμὰς ἐπὶ τοῦ τοπογραφικοῦ ἐκείνου χάρτου ἀναγεγραμμένου μέρους τοῦ Βαλεστίνοῦ ἔχει ἐκλίπει τὴν σήμερον, καταστραφέν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Αὕτη εἶνε ἡ κυριωτάτη εἰς τὸν χάρτην τοῦ Ῥήγα ἐπεληθούσα ἐντὸς τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης μεταβολή. Ἀλλ' ἀντὶ τῆς εἰς ἔδαφος καταρριφθείσης ἐκείνης χριστιανικῆς συνοικίας, τοῦ Βαρουσίου, ἤν πρέπει νὰ ἐξαισώσωμεν ἐκ τοῦ διαγράμματος, ἀντὶ τῶν οἰκοδομικῶν ἀνωμάλιων τετραγώνων τῆς συνοικίας ἐκείνης πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς τὸν χάρτην ὅλως λείπουσαν ἐπ' αὐτοῦ νεαν συνοικίαν πρὸς βορρᾶν τῆς Ἰπερείας ἐπὶ ἐνὸς τῶν ὑπερθεν αὐτῆς ὑψωμάτων. Εἶνε ἡ φερώνυμος τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους συνοικία, ἡ καὶ Βλάχικα ὀνομαζομένη ἀπὸ τῶν πρώτων ἐποίκων, προσελθόντων ἀνθρώπων μετὰ τὴν προσάρτησιν καὶ συντελεσάντων εἰς τὸν ἐντὸς ὀκταετίας ἀπὸ τῆς προσαρτήσεως μέχρι τοῦ 1889, ὅτε ἐνηργήθη ἡ ἀπογραφὴ, τριπλασιασθὲν τῶν κατοίκων ἀπὸ 801 εἰς 2389.

Κατὰ ταῦτα τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἀρχαίας πόλεως κατέχεται νῦν ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τῆς ἐπιφοδομημένης ἐπ' αὐτῆς παλαιᾶς τουρκικῆς συνοικίας, ἧς οἴκοι τινες διασώζονται ἀραιὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητος ἐπιφοδομημένα ἢ ἄλλως χρησιμοποιοιθέντα, ἐν μέρει δὲ ὑπὸ τῆς κατα-

στραμμένης τὰ νῦν συνοικίας τοῦ Βαρουσίου, ἧτις νῦν πρόκειται εἰς/ε-
 ργῆς εἰς ἀνασκαφίην. Ἀλλὰ παρατηρητέον, ὅτι καὶ ἐν τούτῳ τῷ μέρει
 τῶν ἀρχαίων Φερῶν γινομένων ἀνασκαφῶν τὰ εὐρήματα δὲν πρέπει νὰ
 ἐλπισθῶσι πάντ' μεγάλα, ὅταν ὑπολογίσωμεν, ὅτι καὶ τούτο τὸ μέρος
 πρὸ τῆς ἐπὶ τοῦ ἰεροῦ ἀγῶνος καταστροφῆς ἠκεῖτο ἀπὸ αἰώνων κα-
 κατὰ τὴν ἀνοικοδομίαν τῶν ἐν αὐτῷ οἴκων εἶχον καταστραφῆ, τὸ πλεῖ-
 στον τὰ εὐρήματα ἐν αὐτῷ περιωζόμενα ἀρχαία μνημεῖα.

Ἀλλ' ἡ ἀρχαία πόλις δὲν περιωρίζετο εἰς τὸ πεδῖον. Ὑπερθεῖν αὐ-
 τοῦ ὑψοῦται πρὸς βορρᾶν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς ἐκτεινομένη, τειρὰ
 λοφίσκων, ἐφ' ἧς ὁμοίως ἐπεξετείνετο ἡ πόλις. Ὅταν συμπεριλάβωμεν
 καὶ τούτο τὸ μέρος εἰς τὰς ἀρχαίας Φεράς, τότε ἐννοοῦμεν ἄριστα τὰ
 λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, ὅτι ἡ Ὑπέρεια ἔκειτο ἐν μέσῃ τῆς πόλει.
 Τὸ μέρος τούτο τῶν ἀρχαίων Φερῶν δὲν κατοικεῖται τὴν σήμερον
 ἐξαιρουμένης τῆς νέας συνοικίας τοῦ ἀγίου Χαραλάμπους. Τρανίην δὲ
 ἀπόδειξιν τῆς συμπεριλήψεως μέρους τούτων τῶν λόφων εἰς τὴν ἀρ-
 χαίαν πόλιν ἔχομεν τὰ σωζόμενα ἀρχαία εἰρηπία καὶ ἄριστον ὁδηγὸν
 τὸν χάρτην τοῦ Ῥήγα. Μίαν ἔχει οὗτος ἀληθῶς μεγάλην ἔλειψιν, ὅτι
 δὲν σημειοῦται ἐπ' αὐτοῦ τὰ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ῥήγα σωζόμενα
 εἰρηπία τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῶν Φερῶν ἐπὶ τῶν βορείων ὑψω-
 μάτων. Ἄν εἶχομεν τὴν σημείωσιν ταύτην ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἠθέλομεν
 εὐνοηθῆ πολὺ ἀσφαλέστερον νὰ ὀρίσωμεν τὴν πρὸς βορρᾶν ἔκτασιν τῆς
 ἀρχαίας πόλεως. Ἐπειδὴ πάντως πρέπει νὰποδεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὰ
 τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐσώζετο πολὺ μεγαλύτερον
 μέρος τῶν τειχῶν καὶ ὁ περίβολος ἦτο συνεχέστερος ἢ σήμερον.

Αὐτὴ ἡ περιγραφή τῶν λειψάνων, ὅσα ἐσώζοντο ὀλίγας δεκαετη-
 ρίδας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥήγα, ὅτε ἐπεσκέφθη τὸν Βελεστινον ὁ
 Ἄγγλος Leake, πείθει ἡμᾶς, ὅτι καὶ ἀπ' ἐκείνου ἀκόμη τοῦ χρόνου
 ἐπῆλθον ἱκαναὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν κατάστασιν τῶν τειχῶν. Τὰ λείψανα
 τῆς βορείας πόλης τῶν τειχῶν τῆς πρὸς τὴν Λάρισσαν δὲν σώζονται σή-
 μερον, οἷα περιγράφει ὁ Leake, καὶ καθόλου δὲ τὰ σήμερον σωζόμενα
 εἰρηπία φαίνονται πολὺ ὀλιγώτερα ἢ κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἄγγλου
 συνταγματάρχου. Οὐχ ἦττον διακρίναται σαφῶς ἡ ἀκρόπολις ὑπερκει-
 μένη τοῦ Βαρουσίου κατὰ τὸν δυτικωτάτον τῶν λόφων τῶν ἐπὶ τοῦ
 χάρτου τοῦ Ῥήγα, ἐφ' οὗ κεῖται ἐκκλησία τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου, πυρ-
 ποληθεῖσα καὶ αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἔπειτα ἀνοικοδομη-
 θεῖσα, ἧς πλῆσιον κεῖνται ἀκόμη τὰ μνημεῖα, ἅτινα σημειῶνει ὁ Ῥή-
 γας. Ἀληθῶς ἐκεῖ κεῖται τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Βελεστινοῦ.

Ὁ λόφος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου δεσπόζει τῆς πόλεως ὡς ἀληθῆς αὐτῆς ἄκρα, μεγάλοι δὲ ὀγκολίθοι ἐγκατεσπαρμένοι ἐπ' αὐτοῦ εἶνε λείψανα τοῦ ἀρχαίου περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως ταύτης τῶν Φερῶν ¹. Ἐπὶ δὲ τῶν χθαρμαλιωτέρων λόφων ἀναγνωρίζονται ἀκόμη τοῦ ἔπε τοῦ Ῥήγα ὀνομαζόμενον ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ λόφου ἐρείπιον εἰς τὸν Σοῦγλον καὶ τὰ λοιπὰ ἐπὶ τοῦ χάρτου σημειούμενα, ὧν τινὰ οὐδὲν ἄλλο φαίνεται ὄντα ἢ συσώρευσις ὀγκολίθων τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Τὰ δὲ ἄριστα τῶν σωζομένων ἐρείπιων κείνται ἀμέσως ὑπερθεὶς τῆς Ὑπερείας ὀλίγον πρὸς τὰ βορειοανατολικά αὐτῆς. Εἶνε τραπεζοειδῆς τετειχισμένος χώρος ἔχων μῆκος μὲν ὀγδοήκοντα περίπου μέτρων, πλάτος δὲ περίπου τριάκοντα. Τὰ περιβάλλοντα τὴν ἑκτασίαν ταύτην τείχη ἔχουσι πλάτος 1,60 μέτρον περίπου καὶ σώζονται εἰς ὕψος ἱκανόν, εἶνε δ' ἐκτισμένα κατὰ τὸν ἰσοδομικὸν τρόπον δι' ὀγκολίθων μεγάλων. Ἡ τευχισμένη αὕτη ἑκτασις εἶνε καθ' ἃς ἔδωκα αὐτῆς διαστάσεις ἱκανῶς μεγάλη ὥστε δὲν δύναται νὰ εἶνε τυχὸν πύργος ἐξέχων τῶν τειχῶν. Δὲν εἶνε κατὰ ταῦτα ἢ ἑτέρα τῶν τραπεζοειδῶν πρὸς βορρᾶν κορυφῶν τῶν ἔχουσῶν τὰς πλευράς ἐν μέρει ἐπιτέχνους καὶ χρησιμευουσῶν δίκτην μεγάλων προπυργίων προστατευόντων τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ βορρᾶ, καθ' ἃ περιγράφει ὁ Leake σελ. 439. Ἄλλ' οὐδ' ἡ ἀκρόπολις τῶν Φερῶν εἶνε αὕτη, διότι πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν εἶνε ἀνεπαρκῆς ἢ ἑκτασις, ἐτοποθετήσαμεν δὲ ἄλλως τὴν ἀκρόπολιν εἰς προσφύτερον, ευρύτερον καὶ ὑψηλότερον μέρος τὸν λόφον τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Τί λοιπὸν εἶνε τὸ ἐξαίρετως ὠχυρωμένον ἐκεῖνο ἀνάχωμα, ἢ ἐξέδρα ἐκεῖνη ἢ ἐπιμελῶς μὲν γύρωθαι τετειχισμένη, πάντως δ' ἐσῶθεν ἐπιχωσθεῖσα διὰ χειρῶν ἀνθρωπίνων, ἀπεργασμένων τελειοτέραν τὴν φυσικὴν κατ' ἐκεῖνα τὸ μέρος ἔξαρσιν τοῦ ἐδάφους; Τὸ ὅλον ἐμποιεῖ τὴν αἰσθησιν ἐξαίρετου τινὸς ἐπιπέδου, ὅπερ ἐδημιούργησαν, συνεπικουρούσης τῆς φύσεως, οἱ ἀρχαῖοι Φεραῖοι δίκτην στυλοδάτου τινὸς πρὸς ἐποικοδόμησιν ἀξιολόγου τινὸς μνημείου. Ἄλλ' ὅποιον τὸ ἐπὶ τοῦ ἐπιχώματος ἐκεῖνου ἐκτισμένον οἰκοδόμημα; Ἦτο ἄρα ναός, ἦτο ἀνάκτορον; Ἐν τῷ διαγράμματι τοῦ Ῥήγα σημειοῦται ἴδιαι ἐν προσηκούσῃ θέσει τὸ τραπεζίον ἐκεῖνο καὶ ὀνομάζεται τὰ σπία τῶν βασιλέων. Ποῦ ἐστηρίζετο τὸ λατῆκὸν ἐκεῖνο ὄνομα, ὅπερ πρέλαθεν ὁ Θεσσαλὸς χαρτογράφος; Ἐσώζετο ἄρα ἐπ' αὐτοῦ τι πλειότερον τοῦ κολοσσαίου ὑποδάθρου, ὑπὲρχον ἀκόμη λείψανα ἐπιφανῆ ἢ

1. Τὴν ἀκρόπολιν τῶν Φερῶν ἀναφέρει Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (ΧΧ, 110).

ἀπλῶ θεμέλια. δικαιολογούντα τὴν παράδοσιν τῶν Βελεστινιωτῶν, ὅτι ἔχει ἔκειτο τὸ ἀνάκτορον τῶν ἀρχαίων τυράννων τῶν Φερῶν; Σήμερον οὐδὲν φαίνεται τὸ ἐξέχον ὑπὲρ τὴν γῆν καὶ ὁ γεωργὸς σὺρει ἀμέριμνος τὸ ἄροτρόν του ἐπὶ τοῦ αἰνιγματικοῦ ἐκείνου χώρου, ὃν περιέβαλε διὰ τούτης στροφῆς ἡ παράδοσις τῶν Βελεστινιωτῶν. Μόνον συστηματικὴ ἀνασκαφὴ δύναται ν' ἀποκαλύψῃ ἴσως ὑπὸ τὴν γῆν ἐδάφη κατασκευῆς μαρτυροῦντα τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη, δὲν λύει τὸ μυστήριον, οὐδὲν βιάζει ἡμᾶς νὰ καταρρίψωμεν τὴν πίστιν τοῦ λαοῦ, καὶ ὁμολογῶ, ὅτι οἶονεὶ παρασυρόμενος ὑπ' αὐτῆς, ἐπὶ τοῦ χώρου ἐκείνου, ἂν οὐ μαγικὴ εἶνε ἡ θεὰ τοῦ κάτῳθεν ἐπεκτεινομένου πολισματος καὶ τῶν ὑπερκειμένων ὑψηλοτέρων λόφων καὶ τῶν καταρρύτων κήπων καὶ θασῶν καὶ ἀκώλυτον πλανᾶται τὸ βλέμμα μακρὰν ἐπὶ τὰ ὄρη τῶν Φερσάλων καὶ τὴν πεδιάδα τῆς Πελασγιώτιδος ἐφ' ἀνταύθην πρὸς στιγμὴν ὅτι πατὴρ τὴν γῆν ὅπου ἔζησεν ὁ Ἰάσων καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Φεραιὸς καὶ ἀνεπόλησα τὰς τραγωδίας ὧν θέατρον ὑπῆρξε τὸ μέγαρον τῶν τυράννων καὶ ἀνεπαρεστάθη πρὸ ἐμοῦ ζῶσα ἡ ἱστορία τῶν Φερῶν, ἡ ἱστορία τοῦ Βελεστίνου.

Ἡ πόλις ἦτο τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Θεσσαλίας, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὐτῆς ἄγνωστος. Διὰ τοῦτο ἡ ἀρχαία παράδοσις ἐξοικονόμει τὴν περί τῆς παλαιοτάτης ἱστορίας τῆς πόλεως ἄνοιαν αὐτῆς καθ' ὃν τρόπον καὶ ἀλλαγῆς τῆς Ἑλλάδος, ἀναφέρουσα δηλ. τὴν κτίσιν τῶν Φερῶν εἰς ἦρωα ἐπώνυμον αὐτῆς, τὸν Φέρητα, ὃν ἔλεγον πατέρα τοῦ Ἀδμήτου, οὗ τὰ ποιμνία ἔτρεφε παρ' αὐτῷ θητεύων ὁ Ἀπόλλων· ἀλλ' οὔτε περὶ τῶν μυθικῶν ἐκείνων χρόνων τῆς πόλεως μανθάνομεν τι πλεόντερον, οὔτε περὶ τῶν κατόπιν τυχῶν τῶν Φερῶν μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς βλέπομεν ἐξαιρομένην αἰφνίς τὴν πόλιν εἰς δύναμιν μεγάλην διὰ τοῦ Ἰάσονος.

Αἱ Φεραὶ ἐπολιτεύοντο μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς παλαιᾶς βασιλείας ὀλιγαρχικῶς. Κατὰ δὲ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἰσχύσας κατέλαβε τὴν ἀρχὴν γενόμενος τυράννος πρῶτος, ὅσον γνωρίζομεν, ὁ πατὴρ τοῦ Ἰάσονος Λυκόφρων, ὃν ἐπροστάτευον οἱ Λακεδαιμόνιοι 1 ἀρχῶν μεσίδιος κατ' Ἀριστοτέλη (Πολιτ. V, 5). Ἰσχυρὸς δὲ γενόμενος δὲν ἠρέκεσθη ὁ Λυκόφρων εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Φερῶν, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ ἄρξῃ καὶ συμπάσης τῆς Θεσσαλίας. Εἰς τοῦτο ἀποσκοπῶν, ἔτυχεν ἀντιδράσεως παρὰ τῶν ἰσχυρῶν γενῶν ὅσα ἤρχον ἀλλαγῆς τῆς Θεσσαλίας.

1. Ξενοφ. Ἑλλ. VI. 4. 24.

Ἰσχυρότατοι δὲ τῶν Θεσσαλῶν, ἀφ' ὧν ἐξήρτητο τέως ἢ τύχη ὅλης τῆς χώρας, ἦσαν οἱ Ἀλευάδαι τῆς Λαρίσης, καὶ οἱ Σκοπάδαι τῆς Κραϊνῶνος, πόλεως κειμένης εἰς ὀλίγων ὥρων ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Λαρίσης, παρὰ τὸ σημερινὸν Χατζηγλάρ. Ἐκ τῶν ἵπποτρόφων ἐκείνων γενῶν τῶν πλουσιῶν πόλεων τῆς Πελασγιώτιδος ἐξελέγοντο ἐν περιπτώσει κινδύνου ἀναγκάζοντες τοὺς Θεσσαλοὺς εἰς ἔνωσιν οἱ ταγοί, οἱ προϊστάμενοι τῆς ἑνωμένης Θεσσαλίας. Ἀλλ' αἱ Φεραὶ, αἱ ἔχουσαι παρελθὸν ἀγνοούμενὰν μὲν νῦν, ἀλλ' οὐχ ἴττον ἐνδοξον δὲν ἰδύναντο ν' ἀνεχθῶσι τὴν δεσποτείαν τῶν κυριάρχων ἐκείνων πόλεων. Αὐτὴ ἡ θέσις ἐν ἣ ἐκτίσθησαν αἱ Φεραὶ φαίνεται σαφῶς ὑποδεικνύουσα τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς πόλεις ἐκείνας τὰς κατεχούσας τὰ βόρεια καὶ βορειοανατολικά τῆς Πελασγιώτιδος. Ἐῴρηται δηλ. αἱ Φεραὶ, καθ' ἃ ἐξεθέσαμεν ἤδη, ἐκτισμέναι πρὸς νότον τῶν λόφων δι' ὧν προφυλάσσεται τὸ φεραῖον πεδῖον ἀπὸ βορρᾶ. Τῷ δὲ φυσικῶν ἐκείνου κατὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ ἐπιθέσεων προπύργιον, ἔτι ὀχυρώτερον ἀποδᾶν διὰ τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τοῦ ἐπὶ τῶν λόφων ἐκείνων κτισθέντος, καθίσταται πολὺ μᾶλλον δυσάλωτον, ὡς ἐκ τοῦ μετὰ τοὺς λόφους ἐκείνους πρὸς τὸ βόρειον πεδῖον τῆς Πελασγιώτιδος ἐπομένου βαθέος χειμάρρου, χρισιμέουτος δίκην τάφρου, παρακωλυούσης τὰς ἐφόδους τῶν βορείων πολεμίων. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ θέσις τῶν Φερῶν καὶ ὁ τρόπος τῆς ὀχυρώσεως αὐτῶν ἐνδεικνύει ὅτι πατροπαράδοτος ἦτο τῶν Φεραίων ὁ ἀγὼν πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς τῶν βορείων πόλεων τῆς Πελασγιώτιδος. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο ὅπως ὁ δημοφιλὴς τύραννος, ὁ ἐπὶ τῆς καταλύσεως τῶν ἀριστοκρατικῶν οἴκων τῶν πιθανῶς συμπαθούντων πρὸς τοὺς Ἀλευάδας καὶ Σκοπάδας καὶ ἐπὶ τῆς ἀγάπης τοῦ δήμου στηρίξας τὴν νεοσύστατον αὐτοῦ ἀρχήν, νὰ στρέψῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τὴν κατακάλαισιν τῆς Λαρίσης καὶ τῆς Κραϊνῶνος. Φυσικὴ δὲ ἦτο ἢ πρὸς τὰς περὶ ταγείας τοιαύτας ἀξιώσεις τοῦ Λυκόφρονος ἀντίδρασις τῶν Λαρισαίων ὅτινες ὡς ρητῶς μαρτυρεῖται, ἀναλαβόντες τὸν ἀγῶνα, μετὰ καὶ ἄλλων Θεσσαλῶν, ἠττήθησαν ὑπὸ τοῦ Λυκόφρονος, πολλῶν πεσόντων κατὰ τὴν παλύνεκρον ἐκείνην μάχην τῆς 3 Σεπτεμβρίου 404.1 Ἐφαίνοντο λοιπὸν οὕτω βαίνοντα κατ' εὐχὴν τὰ τοῦ Λυκόφρονος καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Σπάρτης αἱ Φεραὶ παρεσκευάζοντο ν' ἀναλάβωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς Θεσσαλίας. Ἦδη δὲ σπαρτιατικὴ φρουρὰ κατεῖχε τὴν Φάρσαλον.

1 Ξενοφ. Ἑλλ. II. 3. 4. Ἡ ἡμερομηνία τῆς μάχης ἀσφαλίζεται ὑπὸ τῆς ἐκλείψεως ἡλίου, ἣν ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν καὶ ἣτις ὠρίσθη ἀστρονομικῶς.

Ἄλλ' οἱ ἐχθροὶ τῆς Σπάρτης καὶ ἐχθροὶ τοῦ Λυκόφρονος ἠγρόπνουν ἐν Ἑλλάδι. Διὸ μετὰ τὴν παρὰ τὴν Ἀλίαρτον τῆς Βοιωτίας μάχην τοῦ 395 π. Χ. ἰσχυρὰ συμμαχία συνέστη ἐν Ἑλλάδι κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν, μισουμένων διὰ τὸ βάρος τῆς ἀρχῆς. Βοιωτοὶ καὶ Ἀθηναῖοι, Κορίνθιοι καὶ Ἀργεῖοι μετέσχον τῆς συμμαχίας. Ἡ Εὐβοία καὶ ἡ Λευκάς, οἱ Σπαρτιάται καὶ κάτοικοι τῶν πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς προσετέθησαν εἰς τὴν ὁσημέραι εὐρυνομένην συμμαχίαν.

Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν ἰσχυρὰν ἀντισπαρτιατικὴν συμμαχίαν ἀπετάθη καὶ Μήδιος, ὁ τότε δυναστεύων ἐν Λαρίσῃ, ὅπως ἀντεπιδράσῃ κατὰ τοῦ Λυκόφρονος. Λαβὼν δὲ ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ ἐν Κορίνθῳ συνεδρίου τῶν συμμάχων ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῆς Φαρσάλου. Ἡ δὲ δραστηρία αὐτῆ ἐνέργεια ἐφόβησε τὸν Λυκόφρονα, ὅστις ἠναγκάσθη ν' ἀποστῆ τῶν περὶ ἡγεμονίας ἐν Θεσσαλίᾳ μεγάλων αὐτοῦ σχεδίων. Ὁὐδὲν ἔκτοτε μανθάνομεν περὶ τοῦ μεγαλεπήθου Λυκόφρονος, οὗ υἱὸς καὶ διάδοχος Ἰάσων διαδέχεται παρὰ τοῦ πατρὸς μετὰ τοῦ θρόνου τῶν Φερῶν καὶ τὰ μεγάλα αὐτοῦ σχέδια. Στρατολογήσας ἐξακισχιλίου μισθοφόρους κατώρθωσε διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς προστηγείας νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς θερμὰ ὄργανα τῶν μεγάλων αὐτοῦ πόθων, ἀόκνους πρὸς πᾶσαν στρατιωτικὴν ἐπιχείρησιν. Ἦδη τῷ 375 π. Χ. αἱ πλείστα τῶν Θεσσαλικῶν πόλεων ὑπέκειντο εἰς τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, καὶ μέχρις αὐτῆς δὲ τῆς Ἠπείρου ἐφθάνεν ἡ ἀρχή του. Ἦδη ἡ μεγάλη ἀντίπαλος τῶν Σπαρτιατῶν, ἡ πόλις τῶν Θηβῶν, ἦτο σύμμαχος αὐτοῦ. Στηριζόμενος εἰς τὴν μεγάλην ἤδη αὐτοῦ δύναμιν, ἐσκέπτετο πλέον περὶ καθυποτάξεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ ἀναλήψεως μεγάλου ἐθνικοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμου τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἡγεμονίαν. Ἄλλ' ἀνθίστατο ἀκόμη ἡ Φάρσαλος, ἧς ἦρχεν ὁ φίλος τῶν Σπαρτιατῶν Πολυδάμας. Εἰς μάχην τὸ κατ' ἀρχὰς ἠθέλησε ὁ Ἰάσων νὰ πείσῃ καὶ αὐτὸν ὅπως προσχωρήσῃ εἰς τὰ μεγάλα αὐτοῦ σχέδια· ἀλλ' ὅτε ὁ μεσιδῖος ἄρχων τῆς Φαρσάλου, μεταβὰς εἰς τὴν Σπάρτην, ἐζήτησε ματαίως τὴν βοήθειαν τῶν Σπαρτιατῶν, ἠναγκάσθη ἐπιστρέψας εἰς τὴν Θεσσαλίαν νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν ἀκατανίκητον δυνάστην τῶν Φερῶν. Πῶς ἠδύνατο ἄλλως ν' ἀντισταθῇ τελεσφόρως πρὸς ἄνδρα, ὃν αὐτὸς παρίστανεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ὡς στρατηγὸν μὲν φρονιμώτατον, οὐδενὸς ἁμαρτάνοντα τῶν ἐπιχειρουμένων καὶ ἰκάνον νὰ κάμνῃ τὴν ἡμέραν νύκτα καὶ ὅταν ἔσπευδε δυνάμενον ν' ἀπέχῃ ἀρί-

1 Διοδ. Σικελ. XIV, 82.

στοῦ καὶ δείπνου καὶ τότε μόνον ἀναπαυόμενον ὅταν εἶχε φθάσει εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον καὶ κατορθώσει ὅσα εἶχε κατὰ νοῦν, τέλος δ' ἐγκρατέστατον τῶν περὶ τὸ σῶμα ἡδονῶν. Ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ Ἰάσονος ἦν ἐχάραξε πολέμιος αὐτοῦ διὰ τῆς καλλιτεχνικῆς γραφίδος τοῦ Ξενοφώντος¹ ἐξήγει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὰ ὑπέροχα μέσα, δι' ὧν ὁ τύραννος τῶν Φερῶν κατώρθωσε νὰ ἄρξῃ τῆς Θεσσαλίας. Γενόμενος μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Πολυδάμαντος ταγὸς τῶν Θεσσαλῶν εἶχεν ἤδη ὁ Ἰάσων στρατιὰν εἰκοσакισχιλίων ὀπλιτῶν καὶ τὴν μεκίστην τῶν ἵππικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος, ὀκτακισχιλίους ἵππεις, οὓς παρέιχον εἰς αὐτὸν αἱ εὐδαίμονες πόλεις τῆς ὑποτρόφου Θεσσαλίας. Εἰς τὰς δυνάμεις δὲ ταύτας προσετίθετο πλῆθος ἄλλο μέγα ψιλῶν στρατιωτῶν καὶ μισθοφόρων. Μετὰ πραότητος ἄρχων τῶν Θεσσαλῶν, οὐδεμίαν ἐπιθάλλον εἰς αὐτοὺς βαρεῖαν ὑποχρέωσιν, μετ' ἐπιτηδειότητος δὲ καὶ οὐκ ἄνευ δόλου κατορθόνων νὰ πορίζηται χρήματα παρὰ τῶν πλούσιων αὐτοῦ συγγενῶν, ἐπιτυγχάνει νὰ πολιτεύηται δίκτην ἄλλου Θεμιστοκλέους μετὰ κρυφιοῦ καὶ ἐπαμφοτερισμοῦ χάριν αὐξήσεως τῆς ἰδίας δυνάμεως, διὰ παντὸς τρόπου συντελῶν εἰς ἐνίσχυσιν τῶν Θηβῶν, ἀλλὰ καὶ μὴ παντελῆ ἀφανισμόν τῆς Σπάρτης, ἦτο ὁ ἐνδεδειγμένος μέγας ἀντίπαλος τῶν Θηβῶν τῆς μόνης πόλεως, ἣτις μετὰ τὴν παρὰ τὰ Λαδοκτρα ταπείνωσιν τῶν Λακεδαιμονίων εἶχε τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ μέγας περσικὸς πόλεμος ἦτο τὸ ὄνειρον τοῦ φιλοδόξου ταγοῦ τῶν Θεσσαλῶν. Ἦδη μεταβάς εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶχε πειραθῆ νὰ δεσμεύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τὸν Ἐπαμεινώνδαν, νὰ ὑποχρεώσῃ τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀθηναίων Τιμόθεον. Οὐκ εἰς μακρὰν ὁ ἐκ τῶν μικρῶν Φερῶν ἄρβεις εἰς δυνάμιν μεγάλην ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ, ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργον, ὅπερ ἦτο προωρισμένον ἔπειτα εἰς τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ τὴν Ἀσίαν. Προαπητεῖτο μεγάλη ἐπίδειξις δυνάμεων καὶ πλούτου, ὅπως σαγηνεύσῃ τὰς διαθέσεις τῶν Ἑλλήνων. Ἡ τέλεισις τῶν Πυθίων ἔμελλε νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν ἀφορμὴν νὰ ἐπιδείξῃ τὸν πρὸς τὸν λατρευτὸν θεὸν τῶν Πανελλήνων σεβασμὸν τοῦ καὶ νὰ συνδυάσῃ πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἐκείνην ἐπίδειξιν ἐν Δελφοῖς ἄλλην ἐπίδειξιν στρατιωτικὴν προάγγελον τῶν μελλόντων αὐτοῦ μεγάλων σχεδίων. Αἱ θεσσαλικαὶ πόλεις διετάχθησαν νὰ παρασκευάσωσι σφάγια διὰ τὸν θεὸν καὶ στρατιώτας ὡς συνοδοῦς τοῦ ἀρχιπομποῦ τῆς δελφικῆς θυσίας καὶ τυράννου

1. Ἑλλην. VI, 1, 15

τῶν Φερῶν καὶ ταγοῦ τῶν Θεσσαλῶν καὶ μέλλοντος ἀρχιστρατήγου τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ μετρίους ὑπολογισμοὺς ἐλέγοντο χίλιοι μὲν οἱ ἀθροισθέντες βόες, ὑπερδεκακισχίλια δὲ τὰ πρόβατα καὶ αἱ αἴγες καὶ οἱ χοῖροι, οὓς ἔμελλε μετ' ἀναλόγου στρατιωτικῆς δυνάμεως παρασκευαζόμενος νὰ καταβιβάσῃ εἰς τοὺς Δελφούς ὁ Ἴάσων πρὸς ἐκπλήξιν τῶν Ἑλλήνων, ἕως δὲ καὶ διαρπαγὴν τῶν δελφικῶν θησαυρῶν ὡς ἐφορούντο οἱ Ἀμφικτύονες. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἡτοιμάζοντο πάντα καὶ συγχρόνως παρεσκευάζετο πρὸς ἀναχώρησιν ἡ Θεσσαλικὴ στρατιὰ, αἴφνης ὁ μεγάλῳφρων τύραννος ἐδολοφονήθη, ἐν Φεραῖς κατὰ τινα ἐπιθεώρησιν τοῦ Ὀππικροῦ τῶν Φερῶν τῷ 370 π. Χ. Ἐπτά νεανία ἐκ τῶν ἀριστοκρατικῶν, βαρέως φερόντων τὴν κατάλυσιν τῆς ἐν Φεραῖς ὀλιγαρχίας, ὑπῆρξαν οἱ δολοφόνοι τοῦ Ἰάσονος. Οἱ δὲ εἰς τοὺς πέντε περισωθέντας ἐκ τῶν δολοφόνων γενομένη ὑποδοχὴ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, δεξιωθέντων αὐτοὺς ὡς τυραννοκτόνους, δεικνύει τὸν τρόμον ὃν οὐ κατείχετο ἡ Ἑλλάς, φοβουμένη ὅτι ἔμελλε νὰ ἄρξῃ αὐτῆς ὁ τύραννος τῶν Φερῶν.

Θανόντος δὲ τοῦ Ἰάσονος περιήλθεν ὁ θρόνος τῶν Φερῶν καὶ ἡ ταγεία εἰς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ Πολύδωρον καὶ Πολύφρωνα, ἀλλὰ μετὰ μικρὸν ἤρξεν ὁ Πολύφρων μόνος φρονεύσας τὸν Πολύδωρον. Ἀλλὰ πρὶν ἢ παρέλθῃ ἐν ἔτος, ὑπὸ νέων ἐβάρη κίματων ὁ θρόνος. Ἐὰ παλάτια τῶν βασιλέων τὰ αἵμοσταγῆ, ἅτινα εἶχε κηλιδῶσαι κατὰ τὴν βραχείαν αὐτοῦ ταγείαν δι' αἱμάτων καὶ βιαιοπραγιῶν ὁ Πολύδωρος κατὰ τὸν βραχὺν χρόνον τῆς ἀφιλανθρώπου καὶ ὠμῆς αὐτοῦ ἀρχῆς δὲν ἐφαίνοντο μέλλοντα νὰ ξιωθῶσι καλλιτέρων ἡμερῶν, ἀφ' οὗ καὶ ὁ δευδεχθεὶς τὸν Πολύδωρον Ἀλέξανδρος, γαμβρὸς τοῦ Ἰάσονος ἐπὶ τῇ θυγατρὶ ἢ προγονῇ Θύβῃ, ἀνέβη ἐπὶ τοῦ θρόνου τῷ 369 π. Χ. διὰ φόνου φρονεύσας τὸν προκάτοχον. Οἷα ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοιαύτη καὶ ὅλη αὐτοῦ ἡ βασιλεία. Τὴν τυραννίδα αὐτοῦ ἄριστα χαρακτηρίζει τὸ λεγόμενον, ὅτι τὴν λόγχην δι' ἧς εἶχεν ἀποκτείνει τὸν θεῖον, καθιερώσας καὶ διὰ στεφάνων κοσμήσας ἐλάτρευε ὡς ἄλλον θεόν. Αἱ Φεραὶ ἔτρεμον πρὸ τοῦ ὠμοῦ τυράννου, ἀλλὰ καὶ ἡ Θεσσαλία ὅλη στενάζουσα διεγείτο τὰς ὠμότητας Ἀλεξάνδρου τοῦ Φεραίου καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ ὀλιγωρίαν παντὸς καλοῦ καὶ δικαίου. Αἱ κακουργίαι αὐτοῦ ἦσαν περιλάλητοι ἀνὰ πᾶσαν τὴν χώραν. Ἐπιπεσὼν κατὰ τῆς Μελιβοίας καὶ τῆς Σικουτούσης, πόλεων Θεσσαλικῶν ἐν σπονδαῖς καὶ φιλίᾳ πρὸς αὐτὸν διακειμένων, ἐν ᾧ οἱ πολῖται διετέλουν ἐκκλησιαζόμενοι, ἀπέσφαξεν αὐτοὺς ἀσπλάγγως. Ὁ ἀπηνῆς τύραννος κατώρυττεν ἀνθρώπους ζῶντας, ἄλλους δὲ περιέβαλλε διὰ δερμάτων τῶν ἰγρίων καὶ ἄρκτων, ἔπειτα δὲ

ἀπολύων κατ' αὐτῶν κόνας θηρευτικούς, διέσπα, κατηκόντιζε τὰ δυστυχῆ αὐτοῦ θύματα χάριν παιδείας.

Ἐντὸς ὀλίγων μόνον ἐτῶν ὁ θρόνος τῶν Φερῶν, ὃν εἶχε κοσμήσει ὁ Ἰάσων, ὄχι μόνον εἶχε καθαιμαχθῆ διὰ διπλῶν φόνων, ἀλλὰ καὶ ἐκλονίζετο ἕνεκα τῆς ὀμότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ πενήθερος ὠνειρεύετο νὰ καταστήσῃ τὰς Φεράς ὀρμητήριον μεγάλης ἐκστρατείας τῶν ἠνωμένων Πανελλήνων ἐπὶ τὸν μέγα βασιλέα, ἀλλ' ὁ γαμβρὸς εἶχε μεταβάλλει τὸν μέγαν ἐκείνον θρόνον εἰς ἔδραν κοινοῦ κακοῦργου καὶ δολοφόνου, ἀντεγύρου ἐν Ἑλλάδι, μισητοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ.

Αἱ πιέσεις τοῦ τυράννου ἐξηρέθισαν τοὺς Ἀλευάδας, οἵτινες ἐκάλεσαν τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Ἀλέξανδρον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμύντου. Ἀλέξανδρος δ' ὁ Μακεδῶν, εἰσελάσας εἰς τὴν Θεσσαλίαν κατέλαβε τὴν Λάρισαν καὶ τὴν Κρανῶνα, τὰς παλαιὰς ἀντιπάλους τῶν Φερῶν κατ' ἄλλων δὲ τούτων τὰς πόλεις, διερρύθμισε τὰ τῆς Θεσσαλίας πρὸς τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον. Οὕτως οἱ Θεσσαλοὶ, διακυμαίνόμενοι μεταξὺ τῆς τυραννίδος Ἀλεξάνδρου τοῦ Φεραίου καὶ τοῦ φόβου τῆς μακεδ. κυριαρχίας, ἐτραυφῆσαν πρὸς τοὺς Θηβαίους. Σπεύσας δὲ μετὰ στρατοῦ ὁ Πελοπίδας, ἠλευθέρωσε μὲν τὴν Λάρισαν καὶ ἐκανόνισε τὰ τῆς Θεσσαλίας, ἐπαναφέρων τὴν ὁμόνοιαν, ἔπειτα δὲ κληθεὶς εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὡς διατιθητής, ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Θήβας πλήρης τιμῆς.

Ἀλλ' ἡ διαγωγὴ Ἀλεξάνδρου τοῦ Φεραίου κατέστησεν ἀναγκασίαν καὶ πάλιν τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ παρουσίαν τοῦ Πελοπίδου. Πεποιθὼς δ' εἰς τὴν τιμὴν, ἣς ἀπύλασον ἐν τῇ χώρᾳ μετὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ μετάστασιν αὐτὸς τε καὶ οἱ Θηβαῖοι ἐξεκίνησαν ἄνευ στρατοῦ, ἀκολουθούμενος ὑπὸ μόνου τοῦ φίλου τοῦ Ἰσμηνίου. Ἐπιστρέφων δ' ἐκ τῆς Μακεδονίας, ὅπου καὶ πάλιν εἶχε καταστῆ ἀναγκαία ἡ παρουσία του, εὗρεν ἀντιμέτωπον Ἀλέξανδρον τὸν Φεραῖον, ὅστις ἀντεπεξελθὼν κατ' αὐτοῦ μετὰ δυνάμεως, συνέλαβε τὸν Πελοπίδαν μετὰ τῶν ὀλίγων τοῦ συντρόφου.

Ἀλλ' ὁ Πελοπίδας ἠλευθερώθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὃν ἀνεκήρυξεν ὁμοφώνως ἀρχηγὸν διὰ τὴν ἔλλειψιν καταλλήλων στρατηγῶν ἢ στρατιὰ ἣν ἀπέστειλαν οἱ Θηβαῖοι κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀμέσως μετὰ τὴν τολμηρὰν σύλληψιν τοῦ Πελοπίδου (368 π.Χ.). Ἐν ᾧ δ' ἐπὶ τούτοις οἱ Θηβαῖοι εἶχον ἀλλαχοῦ ἐστραμμένα τὰ ὄμματα, ὁ Ἀλέξανδρος ἠπαλλαγεὶς ἐκ νέου τοῦ ἀπ' αὐτῶν φόβου, εἶχε πάλιν τραπῆ ἐπὶ τὰς βιαιότητας ἐκείνας, αἵτινες καθίστανον αὐτὸν μισητὸν πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς. Αἱ πόλεις τῆς Θεσσαλίας ἔπασχον τὰ πάνδεινα,

μάτην δ' ἠγωνίζοντο νὰ καταπαλαίωσι τὸν τύραννον. Ἐν Θηβαίαις ἠκούσθη καὶ πάλιν ἡ φωνὴ τῆς Θεσσαλίας ζητούσης χεῖρα βοήθειας καὶ στρατηγὸν κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸν Πελοπίδαν. Ἡ κοινὴ σύνοδος τῶν Βοιωτῶν ἐνέκρινε τὸ αἴτημα καὶ ἐψήφισε νὰ δοθῇ εἰς τὸν Πελοπίδαν στρατιὰ ἐπιτακισχιλίων ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἐκλείψις ἡλίου ἐπέλθοῦσα περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου τοῦ 304 π. Χ. ἐφόβησε τοὺς Θηβαίους. Δὲν ἐφοβήθη ὁμῶς μετ' αὐτῶν καὶ ὁ Πελοπίδας, ὅστις, παραλαβὼν τριακοσίους μόνον ἵππεῖς, ἔδραμε κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ πεποιθήσις τοῦ βοιωτάρχου, ὅτι ἅμα ἐμφανιζόμενον αὐτὸν ἐν Θεσσαλίᾳ ἔμελλε νὰ παρακαλοῦσθῆται πλῆθος Θεσσαλῶν ἐθελοντῶν ἐπιγλήθεισα. Μετὰ θάρρους ἠρπύων ἀνέλαβεν ὁ Πελοπίδας τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατέχοντος τὴν σειρᾶν τῶν λόφων, ἣτις ἔφερε τὸ ὄνομα Κυνὸς κεφαλῆ. Μὴ ἀντεπεξελθόντος δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τὴν εἰσίθεσιν, ἀλλ' ἀναφυγόντος πρὸς τοὺς δορυφόρους, ὁ γενναῖος Πελοπίδας εἶδεν ἀνακοπτομένην τὴν ὁρμὴν τοῦ ὑπὸ τῶν μισθοφόρων τοῦ τυράννου, οἵτινες κατέκοψαν αὐτόν. Ἀλλ' ὁ θάνατος τοῦ γενναίου βοιωτάρχου παρώξυνεν ἔτι μᾶλλον τοὺς ὑπ' αὐτὸν τεταγμένους Θηβαίους καὶ Θεσσαλοὺς, ὁ δὲ θερμὸς αὐτῶν ἀγὼν ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας πλήρους. Ἡ ἴττα δ' ἐκείνη συνέστειλε καὶ περιέκοψε τὴν δύναμιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὃν μετ' οὐ πολὺ κατετρόπωσαν ὀλοσχερῶς οἱ Θηβαῖοι ἐπὶ τῇ εἰδήσει τῆς τελευταίας τοῦ Πελοπίδου ἐκστρατεύσαντες μετὰ πάσης τῆς παρεσκευασμένης δυνάμεως. Ὁ ἴττημένος Ἀλέξανδρος ἠναγκάσθη ν' ἀποδώσῃ μὲν εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς τὰς ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένας πόλεις, νὰ ἐξαγάγῃ δὲ τὰς φρουρὰς ἐκ τῆς Μαγνησίας καὶ τῆς Φθιώτιδος καὶ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θηβαίων. Ἐξ μόνου ἔτη ἀπὸ τῆς λαμπρᾶς ὑπὸ τοῦ Ἰάσονος παρασκευῆς τῆς πυθικῆς χηλιόμοτης καὶ ἐκστρατείας ὁ θρόνος τῶν Λυκοφρονίδων ἐξεπίπτεν εἰς ἀδοξίαν καὶ αἱ Φερραὶ κατεδιόχοντο ἀπὸ τοῦ ὄρους τῆς θεσσαλικῆς καὶ μονονουχί πανελληνιοῦ ἡγεμονίας, εἰς τὴν εἶχεν ὑφῶσαι αὐτὰς τοῦ Λυκοφρονος ὁ μέγας υἱός, εἰς κοινὴν πόλιν τῆς Θεσσαλίας, περιορισμένην εἰς μικρὰν γωνίαν τῆς Πελασγιώτιδος. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος, ὁ διὰ τοῦ συγγενικοῦ φόνου ἀναρριχθεὶς ἐπὶ τὴν τυραννίδα κατὰ τὰ λοιπὰ ὀλίγα τοῦ βίου ἔτη, τοὺς μὲν Θεσσαλοὺς μικρὸν τὸ ἐξῆς παρηνώχλει, ἀνίσχυρος δὲ ὢν ὡς βασιλεὺς μετήρχετο ἔργα πειρατοῦ. ἤγων τὰς περικειμένας νήσους καὶ παραλίας ἀπὸ τῶν Παρχασῶν, αἵτινες ἦσαν ἐκπαλαί τὸ ἐπίνειον τῶν Φερῶν, καὶ βλάπτων κατὰ δύναμιν τοῦς ἄλλοτε φίλους τοῦ Ἀθηναίου. Τὸ τέλος αὐτοῦ ὑπέρβεν οἰκτρὸν ὡς ὁ βίος! Μάχαιραν δοὺς ἔλαβε μάχαιραν, πλη-

γείε ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τῆς συζύγου Θήβης κατὰ τὰς εἰσιγίσεις αὐτῆς τῆς συνεύου τοῦ τυράννου, ἦτις ἀπὸ μακροῦ ἤχθαιρε τὸν ὠμὸν ἄνδρα.

Τρεῖς ἦσαν οἱ ἀδελφοὶ τῆς Θήβης, ὁ Τιτίφρονος, ὁ Πυθόλαος καὶ ὁ Λυκόφρων. Μετὰ μακρὰν πρὸς αὐτοὺς συνεννότησιν ἀπεφασίσθη ὁ φόνος. Οἱ ἀδελφοὶ ἐκρόθησαν ἀφ' ἡμέρας ὑπὸ τῆς Θήβης εἰς οἶκον προσκείμενον εἰς τὰνάκτορα, ἣ δ' ἐκτέλεισις τοῦ φόνου ὠρίσθη κατὰ τὴν νύκτα, καθ' ἣν ὥραν ἐκάθευδεν ὁ τύραννος. Πρὸ τοῦ συζυγικοῦ κοιτῶνος ἐφρόνθει κύων πυλωρός. δεδεμένος καὶ φοβερός, καὶ πάντες ἐκάθευδον πλὴν τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους καὶ ἐνὸς πιστοῦ τῶν οἰκετῶν· ἀλλ' ἡ βασίλισσα διέταξε τὸν οἰκέτην νάπαγάγη αὐτόν, λέγουσα ὅτι ὁ τύραννος ἤθελε νά κοιμηθῆ ἦσυχος ἀπὸ τῶν κραυγῶν τοῦ κυνός. Ἐπειδὴ δὲ ὁ βασιλικὸς θάλαμος ἦτο ὑπερῶς, ἐφρόντισεν ἡ Θήβη νά στρώσῃ μὲ τὰς ἰδίας αὐτῆς χεῖρας καὶ αὐτὴν τὴν εἰς τὸν κοιτῶνα ἀνάγουσαν κλίμακα δι' ἐρίων, ὅπως μηδεὶς ἀκουσθῆ κτύπος, ὅταν ἐμελλὸν νάνέλθωσιν οἱ φρονεῖς. Ἐπιστάτης δὲ τῆς ὥρας, προεχώρησαν ξιφῆρεις οἱ ἀδελφοὶ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τῆς βασίλισσας μέχρι τοῦ θαλάμου καὶ ἔστησαν πρὸ τῆς θύρας· εἰσελθοῦσα δὲ ἡ Θήβη κατεδίβασε τὸ ξίφος τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ κρεμάμενον ἄνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, εἰς ἔνδειξιν ὅτι ὁ σύζυγος κατέχευται ὑπὸ ὕπνου βαθέος. Ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ συνωμότες κατώκνου καὶ ἐταράσσοντο. Ἐπίσθησαν δὲ νά προχωρήσωσι μόνον ὅτε αὐτὴ ἡ πρωτεργάτις τοῦ σκοτίου ἔργου, κακίζουσα αὐτοὺς ἠπειλήσεν, ὅτι θά ἐξυπνήσῃ αὐτὴ ἐκ τοῦ ὕπνου τὸν Ἀλέξανδρον καὶ θά μτηύσῃ εἰς αὐτόν τὴν πράξιν. Τότε δὲ ἰδοῦσα αὐτοὺς αἰσχυθέντας καὶ φοβηθέντας εἰσήγαγεν αὐτὴ παρὰ τὴν συζυγικὴν κλίνην, κρατοῦσα διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς χεῖρός τὸν λύχνον. Ὁ εἰς τῶν ἀδελφῶν ἐδράξατο τοῦ κοιμωμένου τυράννου ἀπὸ τῶν ποδῶν, οὗς ἐπίεσεν, ὁ ἄλλος συνέλαβεν αὐτόν ἀπὸ τῶν τριχῶν καὶ ἀνέκλασε τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἄνω, ὁ δὲ τρίτος ἔσφαξεν αὐτόν τύπτων διὰ τοῦ ξίφους. Ὁ λύχνος τῆς Θήβης ἐφώτισε τὴν τελευταίαν τραγωδίαν τοῦ ἀνακτόρου τῶν Φερῶν καὶ οἱ Φεραῖοι παραλαβόντες τὸν νεκρὸν τοῦ τυράννου κατέρριψαν καὶ κατεπάτησαν αὐτόν, νομίζοντες ὅτι τιμωροῦσιν ἀξίως τῶν παρανομημάτων.

Ἡ ἱστορία οἶονεὶ ἐκπλήσσεται πρὸ τῆς ἐκτάκτως συγκινητικῆς ταύτης τραγωδίας καὶ ἐπιρρίπτει πέπλον λήθης μακρὸν ἐπὶ τὰς ἐπιγεγενηστέρας τύχας τῶν Φερῶν, τρόπον τινὰ θέλουσα νά καλύψῃ τὸ πλῆθος τῶν αἰμάτων, ἅτινα ἔρρευσαν ἐντὸς ὀλίγων καὶ μόνων ἐτῶν ἐπὶ τοῦ ἀνακτόρου τῶν τυράννων, ἐφ' ὧν καὶ μόνων ἐξαίρεται εἰς δύναμιν ἡ πόλις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ. Ἀληθῶς μετὰ τὴν τραγωδίαν ἐκείνην

ἥτις ἐνθυμίζει εἰς ἡμᾶς τὴν λυσίκομον λαΐδην Μάκροβ τοῦ Σαϊκοπί-
ρου, πρέπει νὰ κατέλθωμεν αἰῶνας ὄλους, αἰῶνας πολλούς, διὰ νὰ συ-
ναντήσωμεν ἐκ νέου τὴν πόλιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τὴν ἀνευρίσκομεν δὲ
κατὰ τὰ πρῶτα μόνις ἔτη τοῦ 11' αἰῶνος, ὀλίγους ἐνιαυτούς μετὰ τὴν
ὑπὸ τῶν Φράγκων τῷ 1204 ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὶ ἀπέ-
γειναν αἱ Φεραὶ κατὰ τὰ χίλια ἐξακόσια σχεδὸν ἔτη, τὰ διεκθόντα ἀπὸ
τὸν φόνον Ἀλεξάνδρου τοῦ Φεραίου, εἶνε σχεδὸν παντελῶς ἄγνωστον.
Ἡ πόλις μόνις που ἀναφέρεται σποράδην τρίς ἢ τετράκις ὡς περιελ-
θούσα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐκ τῶν φονέων Τισιφόνου καὶ ἔπειτα τοῦ
ἀδελφοῦ του Λυκόφρονος, κατόπιν δὲ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 352 κατάλυ-
σιν τῆς τυραννίδος περιπεσοῦσα εἰς τὴν κτῆσιν Φιλίππου τοῦ Μακε-
δόνοιο καὶ τέλος τῷ 191 κυριευθεῖσα ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων (Διόδωρος ὁ
Σικελιώτης XX, 110). Εἶνε ἐν τούτοις αἰῶνες πολυσήμαντοι οἱ δεκαεξ
ἐκεῖνοι καθ' οὓς σιγᾷ ἡ ἱστορία περὶ τῶν Φερῶν, αἰῶνες, καθ' οὓς
συνέδρασαν ἐν τῇ ἐθνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ μεγάλα πολιτικά, θρησκευτικά
καὶ κοινωνικά μεταβολαί, ἃς θὰ ἦτο μακρὸν καὶ ἀπλῶς νὰ ὑπομνήσω
ἐνταῦθα. Ἐν τοιαύτῃ ῥιζικῇ μεταβολῇ οὐδὲν θαῦμα ἂν ἡ πόλις, ὅτε τὸ
πρῶτον πάλιν μανθάνομεν περὶ αὐτῆς, δὲν φέρει πλέον τὸ ἀρχαῖον τῆς
ὄνομα. Τὰς Φεράς ἀντικατέστησεν ὁ Βελεστίνος.

Πόθεν τὸ νέον τοῦτο ὄνομα; ὅτι εἶνε σλαβικὸν εἶνε λίαν πιθανόν
εἶπετι ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ῥίζαν Β ε λ, ἣν ἀνευρίσκομεν ἀλλαχοῦ τε
πολλαχοῦ καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Βελιγραδίου καὶ ἥτις σημαίνει τὸ
λευκόν, ἀλλ' ἀπίθανον ὄλως θεωρῶ τὴν γνώμην, ἣν πρῶτος ἐξήνεγκεν
ὁ Tafel, πολλοὶ δ' ἀπεδέχθησαν, ὅτι ὠνομάσθη οὕτως ἡ πόλις ὡς ἔδρα
τοῦ φύλου τῶν Βελεζήγων, ἐνὸς τῶν σλαβικῶν πάντως ἐθνῶν. ὅσα ἐν
τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἀναγράφονται ὡς πολιορκήσαντα τὴν Θεσ-
σαλονίκην τῷ 676.

Ἀναφέρεται δὲ τὸ πρῶτον τὸ ὄνομα τοῦ Βελεστίνου ἐν τινι τῶν
ἐπιστολῶν τοῦ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων
πάπα Ῥώμης Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' καὶ γίνεται κατὰ τὴν εἰς τοὺς Φράγ-
κους διανομὴν τῶν χωρῶν τοῦ βυζαντικοῦ κράτους βαρωνία τοῦ Γερ-
μανοῦ σταυροφόρου Βαρθόλδου τοῦ Κατσανελλενόγεν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν
σιγᾷ περὶ τοῦ Βελεστίνου ἡ ἱστορία, ὡς εἶδομεν αὐτὴν ἐπὶ μακρὸν
σιγήσασαν περὶ τῶν Φερῶν. Βραχύταται εἶνε αἱ μόναι ἐξ ἐκκλησιαστι-
κῶν τινῶν ἐγγράφων τοῦ 17' αἰῶνος περιωθεῖσαι μέχρις ἡμῶν εἰδήσεις
περὶ τοῦ Βελεστίνου κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς βυζαντια-
κῆς βασιλείας. Ἡ λατινικὴ κυριαρχία φαίνεται ὅτι ἀπεμύζησε πᾶσαν

ἰκμάδα ἐν Θεσσαλίᾳ. Τὰ μυλοτόπια, ἅτινα εἶδομεν ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων δεδωρημένα ὑπὸ τῶν βασιλέων εἰς τὸν ἐπίσκοπον Δημητριάδος ἀφ' οὗ ἐξήρτητο κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ὁ Βελεστίνος, ἀργούσι. Δὲν συρρέουσιν εἰς αὐτὰ ὅπως ἀλέσῃσι τὸν σίτον αὐτῶν οἱ περίοικοι, τοῦθ' ὅπερ ἀπειτέλει, ὡς φαίνεται καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἕνα τῶν κυριωτάτων φόρων τῆς πολίχνης· ῥητῶς φέρεται ἐν τοῖς εἰρημένοις ἐγγράφοις ἢ ἐκ παντοίων ἐφοδῶν συμφορὰ καὶ σιτοδεία τοῦ Βελεστίνου. Καὶ πάλιν παρέρχονται αἰῶνες ἀνιστόρητοι. Ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας προστίθενται νέα ὀνόματα τῆς πόλεως. Αἱ Φεραὶ ἐξακολουθοῦσιν ὀνομαζόμεναι Βελεστίνος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' οἱ Τούρκοι καλοῦσι τὸ πόλισμα Γενίτζαρη. Φέρεται δ' ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ τὸ ὄνομα **Σίδρο**, οὐπερ ἄγνωστος ἢ ἀρχή, ἀλλ' ὅπερ ἅπαξ μόνον ἀναφέρεται. Ἀπετέλει δὲ ὁ Βελεστίνος ὡς ἐπὶ τῶν κάτω χρόνων τῆς Βυζαντινῆς ἀρχῆς ἴδιον θέμα, οὕτως ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας ἴδιον ναχιγὲν τῆς Ἐπαρχίας Δημητριάδος μετὰ ὀκτὼ ἄλλων χωρίων, ὧν τέσσαρα μόνον, ὁ ἅγιος Γεώργιος, τὰ Κανάλια, ἡ Κάπραϊνα καὶ τὸ Σέσκλο εἶχον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος οἴκους ἢ μᾶλλον καλύδας πλείονας τῶν 15 μέχρι 25. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ Βελεστίνος εἶχεν ἐν Τουρκικῇ μόνον συνοικίαν περὶ τὰς 250 οἰκίας ἐν μέσῳ γλοσερῶν κήπων. 2

Μεταξὺ δὲ τῶν ὀλίγων ἐλληνικῶν οἰκῶν ὑπῆρχον ἐν τῇ ἐλληνικῇ συνοικίᾳ τῷ Βαρουσίῳ, καὶ ἡ χθαμαλὴ οἰκία ἐν ἣ ἐγεννήθη τῷ 1757 τὸ παιδίον ὅπερ ἀνδρούμενον ἔμελλε μετὰ 41 ἔτη νὰ μαρτυρήσῃ ἐν Βελιγραδίῳ ὑπὲρ τῆς ἰδέας ἐλευθέρως Ἑλληνικῆς πατρίδος.

Καὶ ἂν ἴσως δὲν εἶνε ἀληθὲς τὸ φερόμενον περὶ τοῦ Ρήγα, ὅτι θνήσκων εἶπεν· «Ἐγὼ ἔσπειρα, ἄλλοι ἄς θερίσουν τὸν σπόρον», βέβαιον ὅμως εἶνε, ὅτι εἶπερ τινὲς καὶ ἄλλοι συνετέλεσαν εἰς καρποφορίαν τοῦ σπόρου τῆς ἐλευθερίας οἱ συγχωριανοὶ τοῦ πρωτομάρτυρος. Αἱ θυσίαι αὐτῶν κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν ὑπῆρξαν μεγάλαι. Ἡ δὲ γενναία αὐτῶν συμμετοχὴ εἰς τὸν ἀγῶνα προσκάλεσε τὴν καταστροφὴν τῆς χριστιανικῆς συνοικίας τοῦ Βελεστίνου. Τὸ Βαρούσι κατεστράφη ἐκ θεμελίων καὶ ἐπυρπολήθη. Οἰκτρὰ δὲ ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν χριστιανῶν κατοίκων. Οἱ Τούρκοι σύροντες τοὺς χριστιανοὺς ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν οἰκῶν αὐτῶν διὰ τῆς βίας, καθείργνον αὐτοὺς ἐντὸς ἐνὸς χανίου. Ὅτε δὲ κατόπιν οἱ Τούρκοι τοῦ Βελεστίνου ἐπολιορκήθησαν ὑπὸ τῶν

1. Μελετίου Γεωγραφία ἐκδ. Ἀνθ. Γαζῆ. Ἐν Βενετίᾳ 1807 νόμος Β' σελίς 448.

2. Leake 436.

ἐπελθόντων Βολιοτῶν καὶ κατώρθωσαν νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν, ἀπέφασιν τὸν ἀνδραποδισμόν καὶ τὴν σφαγὴν τῶν καθειργμένων χριστιανῶν. Διὰ κλήρου ἐσφάζετο ἕκαστος οἰκογενειάρχης μετὰ τῶν ἐνηλίκων ἀρρένων αὐτοῦ τέκνων, ὁ δὲ κληροῦχος Τοῦρκος ἐλάμβανεν ὡς λάφυρον τὴν περιουσίαν τοῦ παρ' αὐτοῦ σφαγέντος, τὴν σύζυγον, τὰς θυγατέρας καὶ τὰν ἡλικία τέκνα. Οὕτως οἱ ἀτυχεῖς Χριστιανοὶ τοῦ Βελεστίνου κατεσφάγησαν, αἱ οἰκογένειαι αὐτῶν ἠχμαλωτίσθησαν, οἱ οἶκοι κατεσκάφησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν, τὰ δὲ οἰκόπεδα καὶ λοιπὰ αὐτῶν κτήματα περιήλθον εἰς τοὺς Ὀθωμανούς· ὀλίγοι δὲ μόνον ὑπῆρξαν οἱ σωθέντες, ὅσοι ἔφυγον ἐκτὸς τῆς πόλεως κατὰ τὰς πικρὰς ἡμέρας τῆς σφαγῆς, ἀλλὰ καὶ οὗτοι μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἀπετόλμησαν νὰ κατοικήσωσιν εἰς Βελεστίνον οὔτε νὰ ζητήσωσι τὰ κτήματά των παρὰ τῶν ἀνόμως αὐτὰ κατεχόντων, ἕως ἐπῆλθε μετὰ δεκάδας ἔτων ὅλας τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ ὁ Βελεστίνος μετὰ τῆς λοιπῆς Θεσσαλίας ἠνώθη μετὰ τῆς ἐλληνικῆς πατρίδος.

Εἰς τὸ Βαροῦσι ἐκεῖνο τὸ κατεσκαμμένον ἤγαγον ἡμᾶς μετὰ τὴν περιοδείαν τῶν ἀρχαιολογικῶν τόπων ἐπὶ τῶν λόφων τὰ βήματα ἡμῶν. Ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν κατήλθομεν ἀπὸ τῆς ἄκρας τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Οὐδὲ ἕγνος πλέον οἰκίας σώζεται κατ' ἐκείνην τὴν ἀνθοῦσαν ἀλλοτε συνοικίαν. Τὰ πάντα εἶνε μεταδεδελημένα εἰς ἀγροὺς σιτοφόρους χωριζομένους ἀπ' ἀλλήλων διὰ λίθινων περιδόλων. Τὰ γήπεδα ἐκεῖνα ὀνομάζουσι σήμερον οἱ κάτοικοι τοῦ Βελεστίνου **αὐλαγιάδες**. Τὸ ὄνομα φέρεται πάντως ἀνὰ τὸ στόμα τῶν Βελεστινιωτῶν ἀπὸ αἰώνων. Ὁ Ῥήγας ἐγνώριζε αὐτό, καὶ ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐρείπιόν τι ναοῦ καὶ ἀγορὰ σημειοῦται ὡς ἰδίως ὀνομαζομένη **αὐλαγιάς**. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν ἐρήμων ἐκείνων ἀγρῶν εἰς **αὐλαγιάς** ἐλκύει εἴπερ τις καὶ ἄλλος τὴν προσοχήν. Κατ' οὐδὲν διαφέρει τῶν ἄλλων ἢ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν μέσῳ αὐτοῦ κείνται ὀγκόλιθοί τινες ὄχι διάφοροι τῶν ἀποτελούντων τὰρχαία τείχη. Ἄγνωστον ἂν οἱ λίθοι ἐκεῖνοι ἔκειντο ἔκπαλαι ἐκεῖ ἢ μετεκομίσθησαν κατόπιν, ἄγνωστος δὲ ἢ χρῆσις αὐτῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶνε οἱ λίθοι οὗτοι οἱ ἀπεργαζόμενοι ἐξείρετον τὸν γῶρον ἐκεῖνον, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν διάκρισιν τοῦ αὐλαγιά ἐκεῖνου ἀπὸ τῶν λοιπῶν. Τὸ διαχωρίζον αὐτὸν εἶνε τὸ ὄνομά του. Διὰ τὸν λαὸν τοῦ Βελεστίνου εἶνε ὁ **αὐλαγιάς τοῦ Ῥήγα**. Ἄν ἴσως ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη ἔχη νάντιτάξῃ λόγους ἰσχυροὺς πρὸς ἀπόρριψιν τῆς ὀνομασίας τὰ **παλάτια τῶν βασιλέων** διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐξέδραν περὶ ἧς ὠμίλησα, τὸς πειστικὸς λόγος θάναγκάσῃ ἡμᾶς νὰ ποσορακίσωμεν τὸ ὄνομα τοῦ αὐλαγιά τοῦ Ῥήγα; Ὀλίγαι μό-

νον παρῆλθον ἑτῶν δεκάδες ἀπὸ τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς κατεσκάφη τὸ Βαρουσί και αἱ ἀναμνήσεις τῶν ἐγγυρίων δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην νάναμετρῆσωσιν αἰῶνας ὅπως ἀνέλθωσιν εἰς χρόνους καθ' οὓς ζωηρὰ καὶ πρόσφατος ἦτο ἡ παράδοσις, ὅτι ἐν ἐκείνῳ τῷ χώρῳ ἔστατο πρὸ τῆς καταστροφῆς ὁ μετὰ τῶν λοιπῶν οἴκων τῶν Χριστιανῶν τοῦ Βαρουσίου συγκατασκαφεὶς καὶ συμπυρποληθεὶς οἶκος τοῦ πρωτομάρτυρος. Αἱ ἱστορικαὶ ἀμφιβολίαι ἐπιτρέπονται ἐπὶ τοῦ προκειμένου πολὺ ὀλιγώτερον ἢ περὶ τοῦ ἀνακτόρου τῶν Φεραίων τυράννων. Καὶ ἂν δὲ ὑπάρχωσι τυχόν τοιαῦτα καὶ ἂν δέσιν νὰ μελετηθῶσιν ἀκριδέστερον καὶ ἐπιστημότερον τὰ πειστήρια τῆς ἀληθείας τῆς λαϊκῆς παραδόσεως εἰρήσθω, ὅτι οἱ δισταγμοὶ οὗτοι τῶρα πρῶτον ἀντιπαρέρχονται ἐνώπιόν μου. Τότε δέ, κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν, ἡ λέξις αὐλαγιάς τοῦ Ῥήγα ἤχησεν εἰς τὰ ὦτά μου ὡς μυστικὴ ἀποκάλυψις, καὶ ὅτε ἐπάτησα τὸν χώρον συγκινήσις μυχιαστάτη με ἰνάγκασε νὰ τὸν θεωρήσω ἱερόν, καὶ ἀνεπαίσθητως ἀπεκαλύψα τὴν κεφαλὴν ὡς πρὸ μνημείου ἁγίου. Ἐδῶ λοιπὸν ἐσκέφθην ὑπῆρξεν ἡ στέγη, ὅψ' ἦν ἠκούσθη ἡ πρώτη κραυγὴ τοῦ θρέφους τοῦ ἀρτιγενοῦς. Ἐδῶ διέρρευσαν τὰ χρυσὰ καὶ ἀμέριμνα τῆς τρυφερᾶς ἡλικίας ἔτη ἐν μέσῳ τῆς στοργῆς, τοῦ εὐπόρου πατρὸς Κυριαζῆ καὶ τῆς μητρὸς Μαρίας καὶ τῆς ἀδελφῆς Ἀσήμεως. Αὐτὸς ἦτο ὁ οἶκος ὃν ἀπεχωρίσθη θλιβόμενος, ὅτε τὸν ἔστειλε μακρὰν τῆς πατρικῆς στέγης ὁ πατήρ εἰς τὰ Ἀμπελάκια διὰ νὰ τύχη ἀνωτέρας μορφώσεως. Αὐτὸς εἶνε ὁ οἶκος εἰς ὃν ἐπέστρεψεν ἐκ Κωνσταντινοπόλεως χαίρων μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν, ὅπως ἐπανίδη τοῦς γεννήτορας. Ἐπέστρεψε χαίρων, ἀλλ' ἀπῆλθε ταχύς. Ἐν ᾧ ἔσπευδεν εἰς τὸν πατριὸν οἶκον «πλησίον τοῦ Βελεστίνου, λέγει ἡ παράδοσις, παρὰ τὴν ὄχθην χειμάρρου ἔνοπλος Ὀθωμανός, ὑβρίζων καὶ ἀπειλῶν, τὸν προσκάλεσε νὰ κύβη καὶ διαπεραιώσῃ αὐτόν, ἐπὶ τῆς ῥάχεως φέρων εἰς τὴν ἀπέναντι ὄχθην. Ὁ Ῥήγας τὸν ἐκύτταξεν ὀργίλως· ἀλλὰ παραχρῆμα ταχίστην μελετήσας ἐκδικησιν τῆς ὕβρεως, ἔκυψεν ἐν σιγῇ καὶ ἐφορτώθη τὸν Ὀθωμανόν. Ἐν μέσῳ τοῦ χειμάρρου δειντὴ συνήφθη πάλτι· διὰ τῶν σιδερῶν βραχιόνων τοῦ κατώρθωσεν ὁ Ῥήγας νάποσεισῃ τὸ μυσαρὸν φορτίον καὶ νὰ πνίξῃ τὸν ὑβριστήν. Δρομαῖος ἔσπευσε τότε εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ καὶ προτοῦ νὰ προφθάσῃ νάσπασθῇ αὐτόν ἢ μήτηρ, τῇ λέγει. Ἔχεις ψωμί, μάννα; Δός μου γρήγορα νὰ φεύγω. ἔπνιξα τὸν δεινα Τούρκον. Πῶ, πῶ ἀνέκραξεν ὀλοφυρομένη ἡ μήτηρ. Χαθήκαμε οὗλοι!». Λαζῶν δὲ ἐν πῆρᾳ ἄρτον καὶ ἀποχαιρετήσας τὴν μητέρα, μετέβη ἐν σπουδῇ εἰς Βῶλον καὶ ἐπιβάς πλοιαρίου, ἐτοίμου εἰς ἀπόπλουν, ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Δὲν ἐπέπρωτο γὰ ἐπανίδῃ πλέον τοὺς γονεῖς. Αὐτὸς λοιπὸν ἦτο ὁ οἶκος, εἰς ὃν δὲν ἔμελλε πλέον γὰ ἐπανέλθῃ ὁ ὄνειροπόλος, ὁ φαντασθεὶς τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ γένους, ὁ μάρτυς, ὁ πεσὼν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ γένους.

Μετὰ τετράωρον πορείαν ἐπανήλθομεν εἰς τὸν σταθμὸν, ὅπως ἐπιστρέψωμεν τὸ ἀπόγευμα εἰς Βόλσιν μετὰ ἐξαιρετὸν πρόγευμα καὶ λαμπρὸν περιπάτον. Ἀλλ' αἱ ἐντυπώσεις τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἔμειναν δι' ἐμὲ ἰσχυραὶ καὶ θὰ μείνωσι. Δύο σκέψεις μὲ συνεκράτουν καὶ μὲ συγκρατοῦσιν. Εἶνε τὰ πορίσματα τῆς ἐπισκέψεώς μου εἰς τὴν ἔδραν τοῦ Ἰάσονος καὶ τὴν πατρίδα τοῦ Ῥήγα. Αἱ ἀρχαῖαι Φεραὶ εἶνε ἀναπόσπαστοι ἀπὸ τοῦ νέου Βελεστίνου καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Λυκόφρονος δὲν δύναται γὰ χωρισθῆ ἀπὸ τοῦ πρωτομάρτυρος. Ἡ μικρὰ ἐκείνη πόλις ἐγέννησε δύο τῶν μεγίστων ἀνδρῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τὸν πρῶτον φαντασθέντα γὰναλάθῃ τὸν ἐθνικὸν πόλεμον πρὸς τοὺς Πέρσας καὶ ἐκδικήσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Ξέρξου πυρποληθέντα ἑλληνικὰ ἱερά, τὸν πρῶτον ὅστις ἀνέλαθε γὰποδώσῃ εἰς τοὺς νέους Ἑλληνας τὴν ἐλευθερίαν, καταπαλαίων τοὺς Τούρκους καὶ ὅστις ἔτυχεν ἀντὶ τῆς πληρώσεως τοῦ πόθου τοῦ στεφάνου τοῦ μαρτυρίου. Ἡ νέα Ἑλλάς, εἰς ἣς τοὺς κόλπους ἐπέστρεψεν ἡ πατρίς τοῦ Ἰάσονος καὶ τοῦ Ῥήγα, δέον γὰναστυλώσῃ τὴν μνήμην τῶν δύο μεγάλων τῆς τέκνων. Ἡ σκαπάνη τοῦ ἀρχαιολόγου δέον γὰποκαθάρῃ ἀπὸ τῶν ἐπιπροσθέτων χωμάτων, ὅσα ἐσώρευσαν οἱ αἰῶνες, τοὺς χώρους ὅπου ἔδρασαν οἱ τύραννοι τῶν Φερῶν, ὁ ὄβολος τῶν Ἑλλήνων πρέπει γὰ ἰδρύσῃ ἐπὶ μεγάλου στυλοβάτου τὸν Ἀδριάντα τοῦ πρωτομάρτυρος. Τὸ προέτεινα τὸ πρῶτον, ὅτε ἐγνώσθησαν πρὸ τριῶν ἐτῶν τὰ νέα ἔγγραφα, δι' ὧν εἶπερ ποτὲ λαμπρὸν ἀπεδείχθη τὸ μεγαλεῖον τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα. Τὸ ἐπανέλθειν καὶ κατόπιν διὰ τοῦ τύπου, τὸ ἐπαναλαμβάνω καὶ σήμερον.

Δημοσιεύων τὰς περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα ἀποκαλύψεις, (οὕτως ἔγραψον πρὸ πέντε μνητῶν ἐν τῇ καθημερινῇ Ἑστίᾳ) εἶχον ὑπομνήσει ὅτι μετὰ χρόνον ἔραχὺν συμπληροῦται ἑκατονταετηρὶς ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ μεγάλου μαρτυρίου. Προέτεινα δὲ τότε ὅπως ἡ Ἑλλάς τελέσῃ ἀξιοπρεπῶς τὴν ἑκατοστὴν ἐκείνην ἐπετηρίδα, ἐγείρουσα ἐν τῇ ἐλευθερωθείσῃ πατρίδι τοῦ Θεσσαλοῦ ἐλευθερωτοῦ μνημεῖον ἀντάξιον τῆς μεγάλης του καρδίας. «Ἄς στηθῇ, ἔγραψον, ὁ ἀνδριὰς τοῦ σεμνοῦ καὶ μεγαλεῖος ἐπὶ θάσεως πανελληνίου. Καὶ ἄς κτισθῇ ὁ στυλοβάτης ἐκείνος ὅπως ἡ θάσις τοῦ ἐν Βερολίνῳ ἀδριάντος τοῦ Vater Jahn, τοῦ πατρὸς τῆς γυμναστικῆς ἐν Γερμανίᾳ, ὡς ἡ Παναγία τοῦ Καζάν.

ἡ μνημόσυκος τῶν ῥωσικῶν τροπαίων ἐκκλησίαι ἐν Πετροπόλει. Ἄς σταίλῃ διὰ τὴν πᾶσα τῆς Ἑλλάδος πόλις ἕνα τῶν χωμάτων τῆς λίθου ὡς ἐνθύμιον τῆς εὐγνωμοσύνης τῆς πρὸς τὸν πρωτομάρτυρα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἄς ἀναγινώσκη ὁ διαδάκτης ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ πανελληνίου ἐκείνου βήθρου ἐγκελευσθέντων ἀντὶ πάσης ἄλλης ἐπιγραφῆς τὴν ὁμολογίαν τοῦ Ῥήγα πρὸ τοῦ βιενναίου ἀνακριτοῦ.

«Μετὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς μου, εἶπεν ἀπόητος ὁ Βελεστινῆς τοῦτον ἔχω ὡς πρῶτον πόθον, νὰ ἴδω ἐκδιωκομένους τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἐπειδὴ προσιμῶ νὰ ἔχω κυρίαρχον τὸν διάδοκον μάλλον παρά τε ὑτὸν τύραννον οἷος ὁ Τούρκος».

Ἄλλ' ἡ φωνή μου ἤχησεν εἰς ὦτα κωφά. Τουλάχιστον ἐν Ἑλλάδι. Μία μόνον ξέντη, ἐγκλείουσα ἐν τῇ πρεσβυτικῇ τῆς φιλελληνικῆς καρδίᾳ πῦρ ἀκαίας νεότητος, ἐφάνη συγκινηθεῖσα. Ἡ Ἀγγλὶς κυρία Edmonds, ἣτις εἶχε συγγράψῃ περὶ τοῦ Ῥήγα πρὸ τῆς εὐρέσεως τῶν τελευταίων ἐγγράφων, ἐδάκρυσεν ὅλην τὴν νύκτα, ὡς μοι ἔγραψεν, ὅτε ἀνέγνωσε τὰς Ἀποκαλύψεις μου, ἐμπνευσθεῖσα διέγραψε συγκινητικούς στίχους ἀγγλιστί, οὓς ἐδημοσίευσε τὸ Ἄστυ, ἐκήρυξεν ἑαυτὴν πρόθυμον νὰ διοργανώσῃ ἀγορὰν ἑλληνικῶν τεχνουργημάτων ἐν Λονδίῳ, νὰ δημοσιογραφῆσῃ, νὰ κινηθῇ καὶ νὰ κινήσῃ χάριν τῆς ἰδέας ἀνεγέρσεως ἀνδριάντος τοῦ Ῥήγα ἐν Βελεστίνῳ, ἀποκαλυφθησομένου κατὰ τὴν 11 Ἰουνίου 1898. Ἄλλ' ἐχρειάζετο κυρίως ἐνέργεια ἐνταῦθα, τὴν ἐνέργειαν δὲ ταύτην παρεκώλυταν μέχρι τοῦδε πολλὰ αἷτια, ἐν οἷς κυρίως αἱ οἰκονομικαὶ περιπέτειαί τοῦ κράτους καὶ τῶν ἰδιωτῶν καὶ οἱ σεισμοὶ τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν. Οὐκ ἄνευ λύπης ὁμολογῶ, ὅτι καὶ εἰς τὴν ἀδιαφορίαν πολλῶν προσέκρουσα ὑποκινῶν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἰδέας, ἣν πρῶτον ἐξέφρασα τὸν Νοέμβριον τοῦ 1891. Ἄλλὰ δὲν ἀπηλπίσθην. Μένει ἀκόμη καιρός. Τέσσαρα ἔτη ἀρχοῦσιν, ἂν γείνη δραστηρία ἐνέργεια. Ἰπάρχει δὲ καὶ πρῶτη τις ἀρχὴ κεφαλαίου, περισυνειλεγμένου ὑπὸ Θεσσαλικῆς τινος ἐπιτροπείας καὶ κατατεθειμένου ἐν τῇ Ἡπειρο-Θεσσαλικῇ Τραπέζῃ. Τὸ χρῆμα τοῦτο εἶνε δίκαιον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πρῶτη ἀπαρχή πρὸς ἔδρυσιν τοῦ ἀνδριάντος τοῦ μάρτυρος ἐν τῇ γενετείᾳ αὐτοῦ. Ἄς ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν ἡ κυβέρνησις, ἄς τὴν ἀναλάβῃ ἡ Θεσσαλία, ἡ «Ἱστορία», ἡ Ἱστορικὴ ἑταιρία, ὁ Παρνασσός, ὅστις ἂν θελήσῃ. Ἄλλ' ἄς μὴ παρέλθῃ ἡ ἑκατονταετηρίς τοῦ μάρτυρος τοῦ Ῥήγα χωρὶς νὰ συρρεύσῃ ἡ Ἑλλάς ὅλη τῷ 1898 εἰς τὸ Βελεστίνον, καταθέτουσα τοὺς στεφάνους τῆς πρὸ τοῦ πρωτομάρτυρος. Κιὰ εἶνε ἐντροπή.

«Θά εἶνε ἐντροπή» ἔγραψα τότε, τὸν Ἰούνιον, θά εἶνε ἐντροπή, ἐπαναλαμβάνω καὶ τώρα τὸν Νοέμβριον. Ἄλλ' εὐτυχῶς ἔκτοτε παρατηρεῖται κινήσις τις. Κατὰ τὴν εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἐκδρομὴν μου εἶδον ἀληθὲς ἐνδιαφέρον ὑπὲρ ἰδρύσεως τοῦ ἀνδριάντος, ὑπὲρ τελέσεως τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐν Βελεστίνῳ. Λείπει μόνον ἡ πρωτοβουλία. Ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ γανώμεθα εἰς τοὺς τόπους. Ἄφ' οὗ δὲν τὸν ἀναλαμβάνει ἄλλος, ἄς τὸν ἀναλάβῃ ὁ Παρνασσός.

Ὁ σὺλλογος ἡμῶν, ἔστις ἂν ὄχι ἄλλο ἀπὸ μυρίων στομάτων ἐγκαταλειφθέντων, ἀποκλήρων τῆς τύχης παιδίων, ὧν ἔλυσσε τὸ σῶμα καὶ ἐφώτισσε τὸ πνεῦμα, ἀκούει καθήμερινῶς εὐλογίας καὶ ὡσαννὰ μαρτυροῦντα τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἔργων του, ὁ Παρνασσός μας ἄς ἀναλάβῃ τὸ ἔργον. Ἄς δεχθῇ τὸ τάλαντον τοῦ πλουσίου καὶ τὸν ὀβολὸν τῆς γῆρας. ἄς δεχθῇ τοὺς λίθους τῶν ἐλληνικῶν δήμων, οὓς θά ζητήσῃ ὡς εἰσφορὰν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ στυλοβάτου, ἄς προκηρύξῃ διαγωνισμὸν πρὸς βράβευσιν τοῦ ἀρίστου ἀνδριάντος ἄς μεταβάλλῃ ἐξαγοράζων εἰς δημόσιον προσκύνημα ἀπὸ ἰδιωτικοῦ τὸν ἀύλαγιαν τοῦ Ῥήγα καὶ ἄς καλέσῃ τὴν Ἑλλάδα τὸν Ἰούνιον τοῦ 1898 εἰς τὸ Βελεστίνον.

Τὸν ἀνδριάντα φαντάζομαι χαλκοῦν καὶ ὡς ἀρίστην θέσιν. ὅπως στηθῇ, προτείνω τὴν ὠραίαν λίμνην τῆς Ἰπερείας. Ἄς μὴ μοι ἀντιταχθῇ τὸ λεγόμενον ὅτι εἶνε προκριτότερον νὰ ἰδρυθῇ ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἄκρας τῶν Φερῶν ὅπως εἶνε ὄρατὸς μακρόθεν ὑπὸ τῶν διαδαινόντων ἐκ Βελεστίνου διὰ τοῦ σιδηροδρόμου. Πᾶς Ἕλληνα ἔχει καθῆκον νὰ καταβῇ ἀπὸ τῆς σιδηροδρομικῆς ἀμάξης καὶ μεταβῇ πεζός ὡς οἱ προσκυνηταὶ εἰς τὰ ἱερά εἰς τὴν πατριδα τοῦ Ῥήγα ὅπως ἴδῃ ἐκ τοῦ πλησίον τὴν κοιτίδα τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας καὶ πλησίον τῶν καλῶν ναμάτων τῆς Ἰπερείας κλίνῃ τὸ γονυ πρὸ τῆς γλυκείας μορφῆς τοῦ πρωτομάρτυρος, ἣν θά στήσῃ ἐκεῖ ἡ Ἑλλάς εὐγνωμονοῦσα.